

MLADI POLJOPRIVREDNICI I

PREHRAMBENI SUVERENITET

STUDIJA – MLADI POLJOPRIVREDNICI I PREHRAMBENI SUVERENITET

Erasmus+ Project **Growing Growers**

no: 2018-2-RS01-KA205-000464

Nositelj projekta: Ama Centar za negu čoveka i prirode

Partner: Zelena mreža aktivističkih grupa (ZMAG)

Autor Studije: Dražen Šimleša – ZMAG
Prijevod engleske verzije: Andrea Rožić
Godina izdanja 2019.

Sve fotografije korištene u Studiji dio su ZMAG-ove arhive ili su preuzete uz dozvolu autora s nekomercijalnom namjerom korištenja.

Stavovi izneseni u Studiji isključivo su odgovornost autora te ne odražavaju stavove bilo koje institucije Europske Unije.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

UVOD

Pred Vama se nalazi Studija o položaju i stanju mladih poljoprivrednika u Srbiji i Hrvatskoj odnosno o njihovim stavovima i planovima, pitanjima koja su najvažnija za njihovu situaciju i razloge proizvodnje. Studija je nastala kao dio projekta Growing Growers financiranog sredstvima Europske komisije kroz program Erasmus+ - KA2 Strateška partnerstva za mlade. Nositelji projekta su organizacije AMA – Centar za ljude i prirodu iz Srbije i ZMAG (Zelena mreža aktivističkih grupa) iz Hrvatske.

Studija se sastoji od dva dijela. U prvom dijelu dajemo objašnjenje prehrambenog suvereniteta kako bi bio jasan kontekst unutar kojeg provodimo ne samo istraživanje nego cjelokupnu suradnju AMA Centra i udruge ZMAG. Također tu dajemo kratki pregled stanja u poljoprivredi i ruralnim područjima u obje zemlje te posebno istaknuto status mladih poljoprivrednika.

Drugi dio Studije predstavlja njen glavni dio i donosi podatke dobivene iz ankete nakon provedene analize. Treba napomenuti i da se sama anketa sastoji od dva dijela kojima u analizi pristupamo drugačije. Prvi dio je dio već provedene ankete na razini EU koju su radili CEJA - European Council of Young Farmers i dobro nam služi da napravimo usporedbu situacije u Srbiji i Hrvatskoj u odnosu na stanje u Europi i u odnosu na stavove njihovih kolega i kolegica. Taj dio ankete se obrađuje u programu SPSS. Drugi dio ankete odnosi se na tzv. otvorena pitanja i tu su mladi poljoprivrednici pisali bez unaprijed pripremljenih odgovora te su zbog toga iznimno važna s obzirom da nam pružaju mogućnost dubljeg i šireg uvida u stavove mladih poljoprivrednika. Tražili smo da svojim riječima objasne razloge koji su ih motivirali ili nagnali da se bave svojim pozivom i poslom, izazovima s kojima se susreću, potrebama koje imaju da bi proizvodnja bila održivija a financijska situacija stabilnija te na koji način vide ulogu i odgovornost drugih bitnih aktera za ekosustav proizvodnje hrane u njihovoj zemlji. Dobivene ankete su transkribirane te smo prilikom analize koristili sljedeće metode: simultano prikupljanje građe i desk analiza, višerazinsko otvoreno kodiranje u programu Atlas ti. za obradu kvalitativnih podataka i konceptualna analiza.

Može se reći kako se suradnja između dvije organizacije dogodila oko potrebe propitkivanja situacije o postojanju aktera u poljoprivrednom sektoru, i to mladih aktera koji mogu biti jedni od glavnih nositelja politika za održive prehrambene sustave pri čemu treba biti zadovoljeno šest kriterija u kojima se mora uočiti napredak: ekološki, ekonomski, društveni, etički i kriterij zdravlja te otpornost/adaptibilnost (Galli et al., 2018).

Treba naglasiti da se radi o jedinstvenom istraživanju u obje zemlje, istraživanju koje donosi rezultate stavova i razmišljanja izrazito ranjive društvene skupine, a koja je izrazito važna za održivu budućnost.

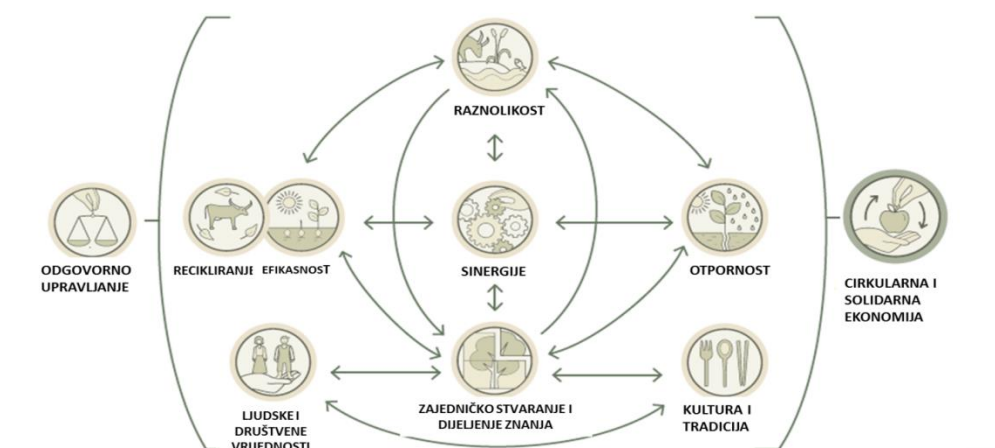
Zato smatramo da je prezentacija rezultata ovog istraživanja od iznimne važnosti za društvo u cjelini te će Studija poslužiti kao alat za promotivni i zagovarački proces mladih poljoprivrednika u Srbiji i Hrvatskoj.

1. OSNOVNI POJMOVI

Projekt Growing Growers bavi se mladim poljoprivrednicima u Srbiji i Hrvatskoj. Bitno je naglasiti kako se njihov položaj unutar ekosustava proizvodnje hrane i odnos bitnih aktera prema njima stavlja u kontekst koncepta prehrambenog suvereniteta kojeg je iz tih razloga važno pojasniti. Vrlo često se uz pojam prehrambenog suvereniteta veže pojam agroekologije.

Kako je navedeno u Nyeleni deklaraciji u Maliju 2007. godine: „Prehrambeni suverenitet je pravo ljudi na zdravu i kulturalno primjerenu hranu proizvedeno ekološki odgovornim i održivim metodama, i pravo ljudi da urede i kreiraju njihove prehrambene i poljoprivredne sustave. U središte prehrambenog sustava stavljaju se potrebe i prava onih koji proizvode, distribuiraju i koriste hranu, a ne zahtjevi tržišta i korporacija. Prehrambeni suverenitet uključuje buduće generacije i čuva interese. Vrlo često se koncept prehrambenog suvereniteta veže za agroekologiju kao koncept pa možemo reći i znanstvenu disciplinu. Agroekologiju možemo definirati kao politički alat za osnaživanje digniteta i oslobađanje malih farmera od poljoprivrede upravljane korporacijama (Wezel et al. 2009, LVC 2010, Altieri and Toledo 2011, Rosset et al. 2011). Drugim riječima možemo reći kako je agroekologija alat za obranu, rekonfiguriranje i transformaciju osporavanih i osiromašenih ruralnih područja u teritorije ponosnih seljaka (van der Ploeg, 2010). Via Campesina kao svjetska mreža malih proizvođača hrane, farmera i seljaka ističe kako u svoj pristup agroekologije „uključuju društvene, kulturne i političke principe“. U skladu s tim možemo reći kako prehrambeni suverenitet zagovara i okuplja održive modele proizvodnje hrane koji su povezani s lokalnom kulturom i identitetima te ekosustavima uvažavajući svačiju specifičnost i posebnost kroz isticanje važnosti povezanosti i umreženosti svih dijelova u cjelinu - globalnu mrežu života (bio)raznolikosti (Perényi et al., 2016).

Prema UN-ovoj Agenciji za hranu i poljoprivredu agroekologija počiva na poštivanju 10 principa koje vidimo u slici ispod (FAO, 2018):

Prema izvještaju High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition (HLPE, 2019), agroekologija i srodni pristupi su jedini koji mogu spasiti prehrambeni sektor koji je na prekretnici i ispuniti drugi Cilj održivog razvoja UN-a, a to je iskorijeniti glad.

Prehrambeni suverenitet počiva na šest temelja:

1. Fokus na hranu za ljude – svaka osoba na planetu ima pravo na hranu te se ona ne treba koristiti kao roba odnosno kao sredstvo pod utjecajem agrokorporativnog lobija.
2. Poštivanje proizvođača – osobe koje nam proizvode hranu su iznimno vrijedne, posebno ako pripadaju određenim ranjivim društvenim skupinama.
3. Lokaliziranje prehrambenih sustava – dvostruka korist i za proizvođače koje se ovime štiti od nepravедnih i neodrživih globalnih trgovinskih ugovora i pravila, ali i potrošače od nekvalitetne i po zdravlje rizične hrane.
4. Lokalna kontrola nad hranom – oni koji se brinu za proizvodnju hrane i građani koji je koriste imaju je pravo koristiti štiteći održivost ekosustava i bioraznolikost te pazeći na društvenu pravednost.
5. Izgradnja znanja i vještina – presudno je očuvanje i širenje lokalnog znanja o proizvodnji hrane koje se stoljećima izgrađivalo, adaptiralo i poboljšavalo upravo kako bi na konkretnom mjestu dalo optimalne rezultate.
6. Raditi u suradnji s prirodom – način proizvodnje i korištenje ekosustava odvija se uz poštivanje njihovog integriteta i važnosti te se odvija uz jačanje održivosti, otpornosti i prilagodljivosti, posebno u kontekstu klimatskih promjena.

Ovih šest temelja istovremeno uspostavlja pravedne i održive odnose između proizvođača i građana, proizvodnje i prirodnih resursa o kojima ovisi.

Koncept prehrambenog suvereniteta ne treba brkati s konceptom prehrambene sigurnosti premda na prvi pogled mogu zvučati vrlo blisko i sukladno. Premda je imao svoje iskorake u odnosu na neodrživost prehrambenog sustava gdje se obilje hrane baca, obilje ljudi je pothranjeno i gladno, obilje financija i energije se ulaže u toksični i neefikasni sustav proizvodnje hrane čije troškove plaća netko drugi, planet ili buduće generacije, a obilje ljudi je bolesno konzumiranjem nezdrave jeftine hrane i pati od pretilosti. Nevjerojatno je koliko mi danas energije i financija ulažemo u prehrambeni sustav koji ostavlja toliko zagađenja iza sebe, a nama daje hranu koja je lošije kvalitete i osiromašene nutritivne vrijednosti čime hrana ne ispunjava svoju glavnu funkciju za nas, a to je osiguranje potrebne energije za naše tijelo (ETC Group, 2017). Na svaki dolar koji kupac potroši na konvencionalnu hranu, nastaju dva dolara troškova u zdravlju i okolišu koje mora trpiti, podmiriti ili sanirati netko drugi i cjelokupno društvo kroz svoje javne politike (Chancellor, 2019). U kontekstu zdravlja možemo istaknuti kako imamo 5 „kanala utjecaja“ na zdravlje u prehrambenom sustavu:

1. Radni rizici – oni koji proizvode hranu obolijevaju zbog rada u nezdravim uvjetima

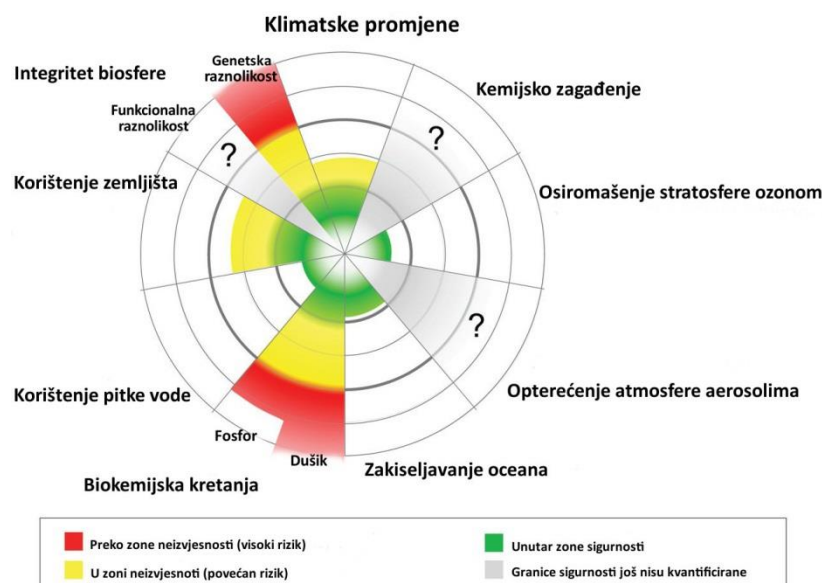
2. Zagađenje – svi smo u riziku zbog onečišćenja vode, tla i zraka zbog neodrživih poljoprivrednih metoda
3. Nesigurna hrana – obolijevamo od konzumiranja hrane koja ne bi trebala završiti na policama
4. Prehrambene navike – nezdrav životni stil u hrani rezultira nepreglednim nizom bolesti i pogoršanja zdravstvene slike
5. Nepristupačnost zdrave i kvalitetne hrane – ljudi obolijevaju jer si ne mogu priuštiti ili nemaju pristup zdravoj, primjerenoj i pristupačnoj hrani (Rocha, 2017).

Koncept prehrambene sigurnosti je zapravo zapakirani sustav u kojem se sigurnost najviše ogleda u osiguranju tržišta i što se tiče zauzimanja novih i što se tiče povećanja udjela najvećih prehrambenih i biotehnoloških korporacija u tržištima gdje već zauzimaju monopolističke pozicije. Time se ne rješava niti jedan od 9 blokada koncentracije moći industrijske poljoprivrede: ovisnost o izvozu, očekivanje jeftine hrane, narativ potrebe prehranjivanja svijeta, neholističko razmišljanje, kratkoročno razmišljanje, način mjerenja uspjeha, i ovisnička pozicija (Frison, 2016).

Koncept prehrambene sigurnosti stavlja glavni fokus na rastuću populaciju, vrlo često rastuću populaciju u osiromašenim zemljama koju treba nahraniti uz pomoć tehnoloških rješenja i usjeva koji garantiraju veće prinose i kontrolu proizvodnje. Pri tome se vrlo malo prostora posvećuje uzrocima svih tih problema, razlozima rastuće populacije u osiromašenim zemljama te povezano s tim položajem i pravima žena te činjenicama da se danas proizvodi i više nego dovoljno hrane za svaku osobu na planetu te da je danas na globalnoj razini glad politički i ekonomski problem, a ne problem nedostatka proizvedene hrane. Nema nikakve sumnje kako problem pothranjenosti i gladi odnosno općenito problem hrane u današnjem svijetu zahtijeva drugačije i holističke pristupe, a ne samo pristupe koji stavljaju glavni fokus na povećanje prinosa glavnih svjetskih usjeva.

Uostalom sva recentna istraživanja i znanstvene spoznaje govore nam kako su poljoprivreda i drugačiji pristup proizvodnji hrane danas jedni od glavnih stupova održivosti budućeg svijeta kojeg treba graditi i dizajnirati na osnovama razumijevanja i poštivanja obrazaca po kojima se odvijaju procesi u prirodi te razumijevanja i poštivanja važnosti njihovih usluga, vrijednosti resursa kao što su kvalitetno i živo tlo te sjeme. Time smo svjesni i naše povezanosti s ekosustavima, prvenstva ljudi koji proizvode zdravu hranu za nas i solidarnosti kao vrijednosti u politikama hrane. Jedno od najcjenjenijih prikaza našeg odnosa prema ekosustavima na planetu su Planetarne granice 2.0. koje analiziraju istraživači sa Stockholm Resilience Centre (Steffen et al., 2015). Oni su ustanovili kako na našem planetu imamo devet planetarnih ograničenja, devet područja čiju stabilnost je bitno očuvati kako bi funkcije ekosustava mogle nastaviti podržavati kvalitetu života na planetu. Granice na našem planetu su prikazane

na donjoj slici, kao i razine ravnoteže zelenom bojom, razine u riziku žutom bojom te razine prelaska granice ravnoteže crvenom bojom.

Vidimo prema prikazu kako smo u čak četiri prešli liniju održivosti i stabilnosti: klimatske promjene, korištenje tla, gubitak bioraznolikosti te procesi kruženja fosfora i dušika pri čemu su posljednje dvije već u zoni velikog rizika i nesigurnosti. Ovdje ističemo kako su sva posljednja područja direktno vezana i posljedica današnje konvencionalne poljoprivrede s njenim neodrživim i neefikasnim metodama proizvodnje, prerade i distribucije te gomilanja ogromne količine otpada, zagađenja i emisije stakleničkih plinova.

Klimatske promjene premda širi problem s višestrukim uzrocima i dalekosežnim posljedicama, također su neodvojive od današnje prevladavajuće poljoprivrede koja danas ima od sektora jedan od najjačih utjecaja na klimatske promjene, više čak i od transporta, a kao neka povratna sprega klimatske promjene sve više utječu na stabilnost i kvalitetu proizvodnje hrane.

Prema izvještaju UN-ove agencije za okoliš globalno je prehrambeni sustav odgovoran za: 60% gubitka kopnene bioraznolikosti, četvrtinu emisija stakleničkih plinova, trećine površina na kojima je uništeno tlo kao resurs, degradaciju 61% „komercijalnog“ ulova riblje populacije i 20 posto prekomjerne eksploatacije svjetskih vodenih biotopa (UNEP, 2016). Još dva problema tu možemo izdvojiti. Prvi je bacanje hrane pri čemu uvijek nevjerovatno zvuči podataka kako na globalnoj razini bacamo i do trećine proizvedene

hrane, a u nekim zemljama taj je porazni udio još i veći (Gunders, 2012). Drugi problem jesu ogromne emisije, a onda i ekološki otisak isključivo od transporta hrane, i to vrlo često nepotrebnog transporta gdje zemlje izvoze i uvoze gotovo iste ili vrlo blizu iste količine hrane i prehrambenih proizvoda (Keller, 2019). U kontekstu naše Studije zanimljivo je i spomenuti istraživanje iz Velike Britanije koje je proveo tim profesora Nigela Bakera sa Sveučilišta Coventry gdje su uspoređivali gubitke u hrani koja završi u smeću između lokalnog supermarketa i Community Supported Agriculture (CSA) grupe Canalside. Dobili su podatke kako se kroz sustav supermarketa baci čak 55,2% hrane koja je proizvedena i ušla u sustav, a u CSA grupi svega 6,7% (Hitchman, 2019).

Možemo reći kako čak i površan pogled na poljoprivredne politike i status malih proizvođača hrane u cjelokupnoj regiji je prilično daleko od koncepta prehrambenog suvereniteta i agroekologije.

Naveli smo u uvodu da kada govorimo o mladim poljoprivrednicima govorimo o izrazito ranjivoj društvenoj skupini. Možemo naglasiti da je ranjiva na više razina i to istovremeno što posebno otežava njen položaj i prava, priznanje i napredovanje u društvu. Kako je na pitanju socijalne politike dobro primijećeno u istraživanjima UNDP-a o nejednakostima u društvu, u najtežem položaju su društvene skupine koje u sebi, kao dio svoje društvene pozicije pa onda i dio svog, vrlo često, nametnutog identiteta sadrže nekoliko nepovoljnih ili otežavajućih karakteristika. Tako primjerice oni govore o kategoriji građana koji su socijalno isključeni jer takve osobe su istovremeno nezaposlene, siromašne te izolirane zbog svoje vjerske, političke, rodne ili neke druge pripadnosti. Samo jedna od ovih situacija predstavlja značajan teret za svaku osobu no kada su primjerice istovremeno prisutne sve tri u nečijem životu možemo govoriti o isključenim osobama, onima koje društvo ne primjećuje, oni koji ne postoje (UNDP, 2006). U nekim hrvatskim regijama broj „isključenih“ se penje na svaku četvrtu osobu što zorno oslikava devastirajuće stanje podrazvijenosti i nedovoljne kvalitete života, izrazite regionalne nejednakosti i nesposobnosti države da osigura jednaka prava za sve neovisno gdje žive i s koje startne pozicije kreću u život. Upravo su to i tzv. poljoprivredne regije čime se dovoljno prikazuje i odnos prema proizvodnji hrane i malim obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima.

Mladi poljoprivrednici nisu u tako izrazito teškoj situaciji, ali jesu ranjiva društvena skupina iz nekoliko razloga. Možemo odmah reći kako dovoljno govori situacija da broj najsiromašnijih osoba i sa slabom kvalitetom života živi u područjima u kojima prevladava proizvodnja hrane. Dakle, oni startaju prema svom životnom pozivu u sektoru koji se danas sve manje cijeni što je apsurd s obzirom na to koliko smo danas opterećeni sa hranom i svime oko nje. Sve manji broj ljudi u zapadnim društvima nalazi se u proizvodnji hrane, a Srbija i Hrvatska premda daleko od zapadnih standarda razvijenosti tu nisu iznimke.

Između ostalog, takvo okruženje i odnos prema poljoprivredi koji nije poticajan i ohrabrujući, jedan je od razloga što se radi o sektoru koji sve više stari, dakle gdje je populacija sve starija i nedostaje novih generacija, posebno onih visoko obrazovanih. Dapače, vijesti u medijima o mladim poljoprivrednicima koji su uspješni i zadovoljni često imaju prizvuk egzotike, kao da svjedočimo kakvoj ugroženoj ili ekskluzivnoj vrsti.

Drugo, cijeli sustav je postavljen na način da favorizira centraliziranu i masovnu industrijaliziranu proizvodnju, da favorizira velike i teži monopolističkim obrascima odnosa prema prirodi, proizvodnji i tržištu. U takvom sustavu nekome tko je mlad, pa čak i da nije mali proizvođač što mnogi od naših ispitanika jesu, ima izrazito otežan put ulaska u sektor. I u Hrvatskoj i u Srbiji mali broj velikih proizvođača osnovnih usjeva i posjednika zemljišta kontrolira većinu proizvodnje, dobitnici su glavnine državnih subvencija i zauzimaju najveće udjele na tržištu. U Hrvatskoj 40% državnih poljoprivrednih subvencija dobiva 1% najvećih proizvođača, što je jedan od najizraženijih primjera neravnopravnosti u potporama proizvodnju hrane u Europskoj uniji. Čak i subvencije za ekološku poljoprivredu uglavnom odlaze na pašnjake i livade, a manje na nužne proizvode u voću i povrću kojih nam nedostaje. Problem monopolizacije prehrambenog sektora kroz kontrolu tržišta je globalni problem koji je posebno eskalirao prije nekoliko godina kada su realizirana velika spajanja svjetskih korporacija u ovom sektoru koje su i prije tog posla kontrolirale većinu tržišta u područjima sjemena, genetski modificiranih usjeva, patenata, agro-kemijskih preparata i zaštitnih sredstava. ChemChina je kupila Syngentu, Bayer je kupio Monsanto te se dogodilo spajanje Dow-a i Du-Ponta čime smo dobili tri mega-korporacije s još većim utjecajem i neupitnom kontrolom tržišta hrane (Mooney, 2017).

Tu je problem i veliki utjecaj posrednika i preprodavača, onih koji kontroliraju tržište i pristup. Zoran primjer toga je nevjerojatno spuštanje cijene osnovnog proizvoda s kojim su se prije nekoliko godina suočili proizvođači malina u Srbiji koje je došlo do razine nepokrivanja troškova proizvodnje (Petrović, 2018). Slično, jedan ekološki proizvođač iz Hrvatske nam je u razgovoru istaknuo kako mu pravila o marži, otkupnoj cijeni i razdoblju plaćanja koje mu je nametnuo jedan trgovački lanac koji se voli i hvaliti svojim odnosom prema zaposlenicima i kupcima, ne samo da nisu pokrivala ukupne troškove i ulaganja u jedan konkretni proizvod koji se na kraju našao na policama tog trgovačkog lanca, nego su po svakom prodanom artiklu imali pola kune gubitka. Na naše pitanje zašto su radili nešto tako neodrživo i nepravedno, odgovorili su da je to zbog marketinga. Shvatili su da lanac kontrolira tržište i da svojim reklamama i PR strategijom komuniciraju s velikim brojem potrošača koji bi po svojim karakteristikama mogli biti skloni i njima kao ekološkim proizvođačima hrane. Njihova pozicija je bila svedena na situaciju da gube novac prodajom u tom trgovačkom lancu, ali su očekivali da će time biti

vidljiviji svojim potencijalnim i budućim kupcima koji bi onda tako saznali za njih i kupovali direktno. Danas više ne ulažu u takvu vrstu sulude promocije.

I treći razlog rizične pozicije mladih poljoprivrednika jest onaj koji u obje zemlje nadilazi područje poljoprivrede te postaje jedan od najvećih strateških i dugoročnih problema, a to je nedostatak mladih ljudi općenito odnosno njihovo sve veće iseljavanje. U pojedinim područjima Srbije i Hrvatske možemo govoriti o „mrtvim“ zonama u smislu ljudskog kapitala, zatvaraju se škole i druge institucije uslužnih djelatnosti te samim time bavljenje proizvodnjom hrane postaje još više nemoguće. Možemo u medijskim izvještajima i znanstvenim radovima pratiti „apsurdna“ svjedočanstva da se mlade osobe radije odlučuju konobariti u nekom od većih europskih gradova nego proizvoditi hranu doma. Pri tome težina i zahtjevnost posla se manje navode kao glavni razlozi za takav životni odabir, već prevladavaju razlozi osjećaja opće nesigurnosti i besperspektivnosti u zemljama iz kojih su otišli, nedostatak kvalitete života i sadržaja za mlade, te poražavajućeg odnosa prema ruralnim područjima. To rezultira stavom kako se više osjećaju cijenjeni kao konobari nego kao proizvođači hrane.

Zajedno ova tri razloga čine devastirajuću kombinaciju zbog koje možemo svrstati mlade poljoprivrednike u ranjivu društvenu skupinu. Zato je provođenje terenskog rada u projektu Growing Growers bilo izrazito zahtjevno jer se ne radi o velikoj količini mogućih ispitanika, a vrlo često kada bismo i došli do konkretne osobe koja zadovoljava kriterije mladog proizvođača hrane, osoba ne bi bila zainteresirana ili bi bila previše zaposlena proizvodnjom.

No kako će biti vidljivo iz našeg upitnika, postoji i ljepša strana medalje. Sve je veći broj mladih i kreativnih hrabrih ljudi koji ulaze u područje proizvodnje hrane, velik broj njih ulazi u ovo područje puni izrazitog entuzijazma i ljubavi prema prirodi i hrani. Oni na pametni način prate tržište prije ulaska u sektor te nalaze svoje mjesto s paletom proizvoda koji su deficitarni i koje šireće tržište organske hrane traži i treba. Ta skupina nije još toliko masovna i brojna, ali trend njenog rasta se može uočiti i ono što je posebno zanimljivo da većinu njih na proizvodnju hrane nije natjerala nužda, već je to bila njihova samosvojna odluka. Ovom kratkom opservacijom nemamo namjeru umanjivati ranije navedene probleme i izazove s kojima se suočavaju mladi poljoprivrednici, ali bilo bi izrazito nepravедno upravo i prema njima samima ne istaknuti da su ustrajni i usmjereni, na financijski stabilnim temeljima s proizvodima koji su traženi te kao takve za mnoge naše ispitanike možemo slobodno zaključiti da bi bilo iznenađenje ne vidjeti ih i dalje u ovom području za pet i više godina. To već može biti dobra osnova za održivi razvoj u duhu prehrambenog suvereniteta.

2. ISTRAŽIVANJE STAVOVA MLADIH POLJOPRIVREDNIKA – Srbija i Hrvatska

Kako smo već naglasili bilo je iznimno zahtjevno provesti ovo terensko istraživanje ispitivanja stavova mladih poljoprivrednika u Srbiji i Hrvatskoj. Poljoprivrednika je sve manje u obje zemlje, a pogotovo prevladava starija populacija koja nije mogla sudjelovati u našem istraživanju. Premda na stranicama Hrvatske udruge mladih poljoprivrednika (HUMP) stoji kako u Hrvatskoj u odnosu na ukupan broj postoji 9% poljoprivrednih gospodarstava čiji su nositelji mlađi od 40 godina. Dakle tu se u skladu s europskom poljoprivrednom politikom i pristupom mlada osoba u poljoprivredi smatra svatko ispod 40 godina, a u Hrvatskoj to znači više od 16000 osoba. Nama je na žalost ta ogromna brojka ostala samo to, brojka na papiru i preko kontakta s udrugom mladih poljoprivrednika nismo dobili niti jednu povratnu informaciju od mladih poljoprivrednika koji su njihovih članovi. I u Srbiji na istoj adresi nije bilo previše konkretne suradnje što

je bilo iznenađenje za nositelje projekta.

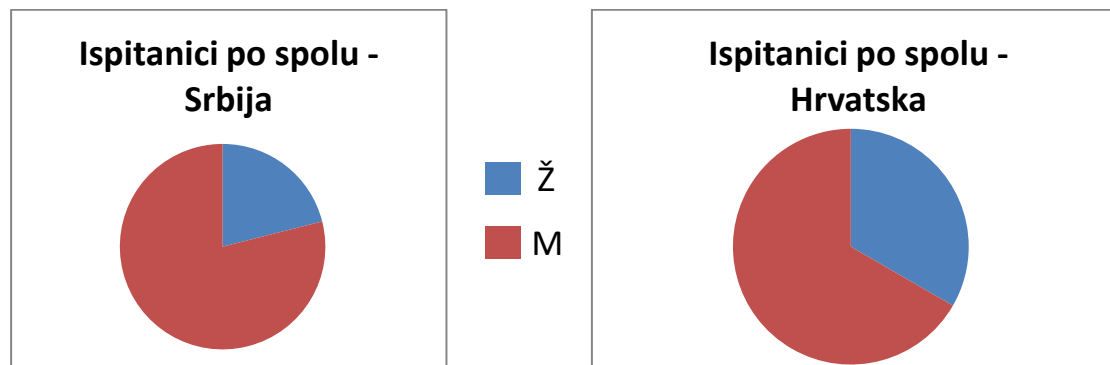
Kako smo naveli u uvodu Studije anketa se sastoji od dva dijela koji imaju i različite uloge. Pitanja 1-18 su dio ankete koju je glavna organizacija mladih poljoprivrednika u Europskoj uniji CEJA - European Council of Young Farmers, provodila 2017. godine na poljoprivrednicima ispod 40 godina u svim članicama Europske unije. Istraživanje je

provedeno na 978 ispitanika, a kako je vidljivo iz prezentiranih podataka iz Hrvatske su dobili samo jedan odgovor?!

Njihovi podaci će nam poslužiti da usporedimo dobiveno iz naše analize sa situacijom i stavovima mladih poljoprivrednika u Europskoj Uniji. S obzirom da je njihova glavna namjera bila istražiti prostore održivosti među mladim poljoprivrednicima u EU, nama je to isto u skladu s našim povezivanjem s prehrambenim suverenitetom i agroekologijom.

Unatoč svim izazovima s kojima smo se mi susreli, uspjeli smo dosegnuti odnosno prijeći zadanu brojku od ukupno 50 ispitanika (po 25 mladih poljoprivrednika u svakoj zemlji) kako je projicirano u prijavi projekta. Provođenje istraživanja je obavljeno tokom veljače i ožujka 2019. godine te u analizu ide 27 ispitanih mladih poljoprivrednika u Hrvatskoj i 38 u Srbiji što je ukupno 65 provedenih anketa.

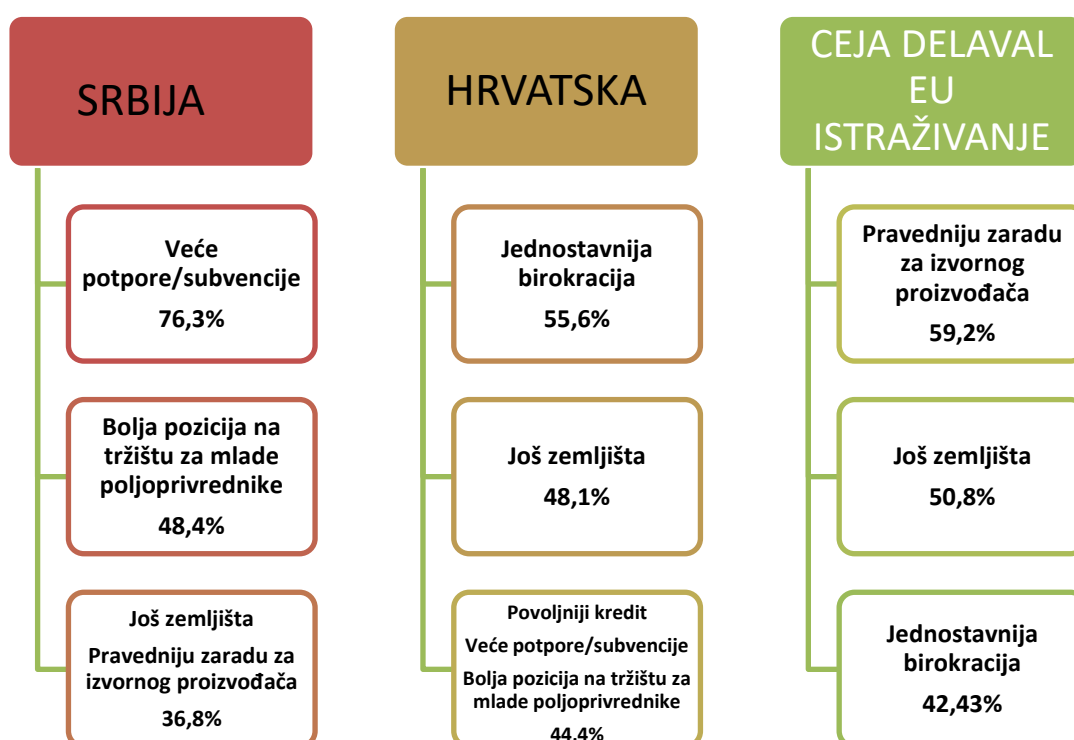
Pogledajmo kako su poredani po spolu. Ono što je zanimljivo kako je u Hrvatskoj svaka treća osoba ženskog spola te da je prosjek godina 33.

Predstaviti ćemo i komparaciju podataka u Srbiji i Hrvatskoj s onima iz originalnog upitnika ranije spomenute CEJA-e iz 2017. godine.

Pogledajmo odgovore na pitanja.

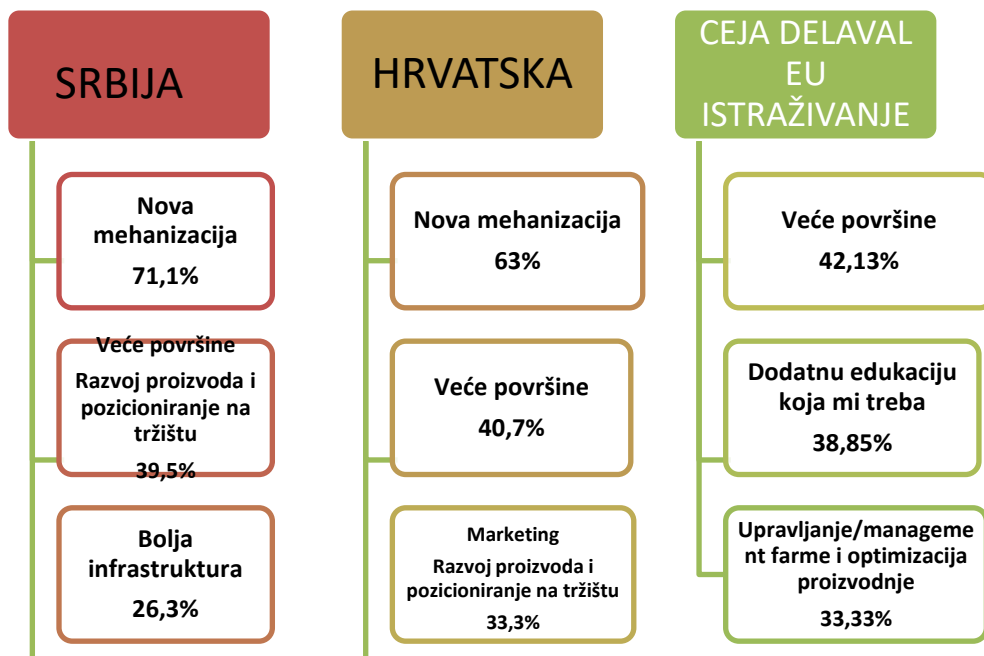
Pitanje 11. Molimo Vas navedite što bi Vam najviše bilo potrebno da Vaša farma bude ekonomski stabilnija i održivija. (odabrati najviše tri odgovora)

Vidimo tri najčešća odgovora među mladim poljoprivrednicima oko najvećih potreba kako bi bili finansijski održiviji i stabilniji. Različiti je poredak i razina slaganja s nekim potrebama, ali treba uočiti da se mnoge ponavljaju. Primjerice potreba da se dođe do još zemljišta izražava se u sva tri slučaja, dok ima dosta potreba koje su prisutne na razini EU-a i Hrvatske (Jednostavnija birokracija npr.) ili na razini EU-a i Srbije (Pravednija zarada za izvornog proizvođača). Potreba za Većim potporama/subvencijama izrazito je

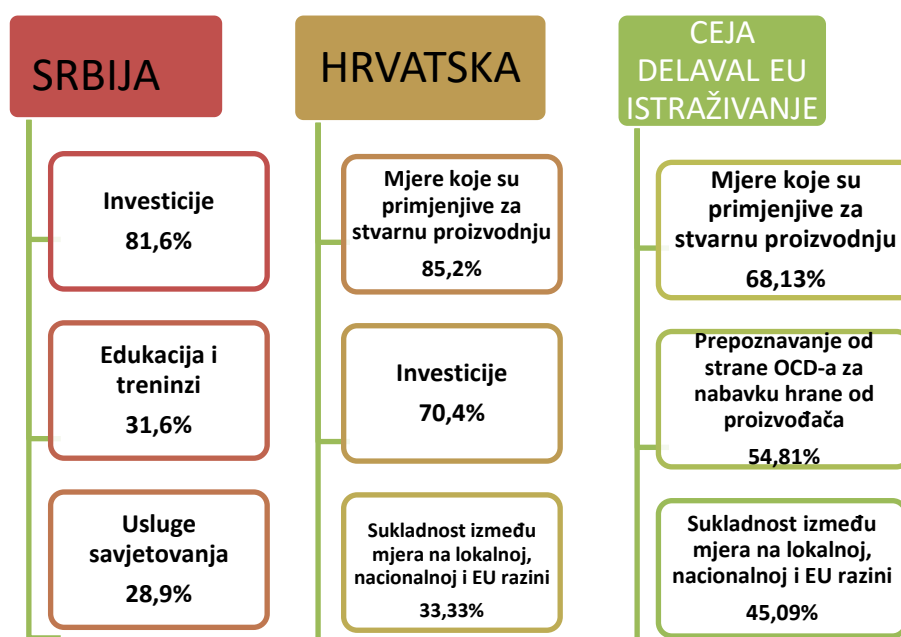
prisutna u Srbiji gdje je to zaokružilo čak preko tri četvrtine svih ispitanika. Jedan od mogućih razloga je teško ekonomsko stanje mladih poljoprivrednika u Srbiji.

Pitanje 12. Molimo Vas odaberite koje bi Vam bile najkorisnije investicije u Vašu proizvodnju kako bi ona bila više finansijski održivija. (odabrati najviše tri odgovora)

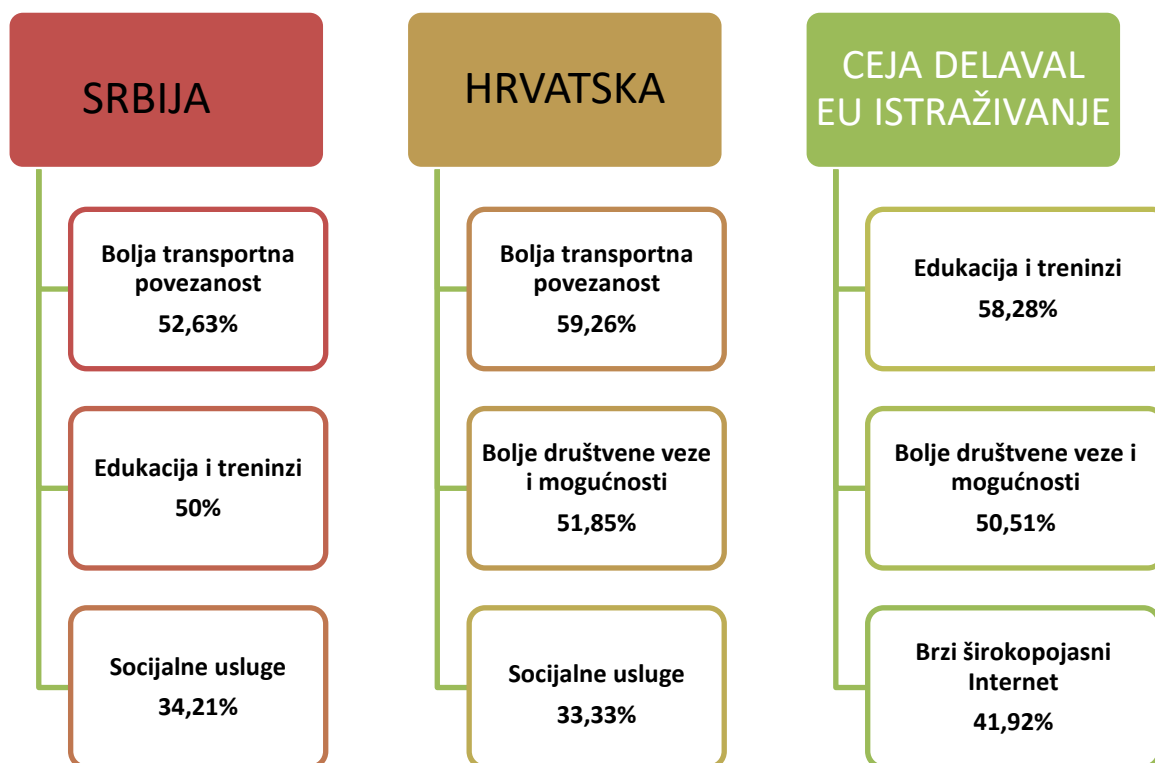

Na ovom pitanju se vide i razlike koje su uvjetovane pozicijom poljoprivrede i mladih proizvođača u sva tri slučaja, prema Veće površine zahtijevaju svi. No, i u Hrvatskoj i u Srbiji vrlo visoko je izražena potreba za Novom mehanizacijom dok je razini EU-a ta potreba primjerice na petom mjestu, a vrlo su visoko pozicionirane potrebe za znanjem i jačanjem kapaciteta: Edukacija i Upravljanje/Management farmom i optimizacija proizvodnje.

Pitanje 13. Kao mladi proizvođač/ica navedite što bi Vam najviše pomoglo u proizvodnji.

Pitanje 14. U koje područje mislite da bi bilo najvažnije investirati kako bi život u ruralnim područjima bio bolji? (odabrati najviše tri odgovora)

Vidimo da se potreba poboljšanja socijalnih usluga pojavljuje u Srbiji i Hrvatskoj dok je u EU ova potreba „tek“ na petom mjestu. Potreba za dodatnom edukacijom ima velik broj pristalica u Srbiji i u EU istraživanju. Za Hrvatsku je zanimljivo kako su prva dva mjesta zauzela područja koja govore jako puno o tome koliko se ljudi koji žive u ruralnim područjima osjećaju izoliranima.

Na pitanje broj 15. Mladi poljoprivrednici u EU imaju brojne izazove. Moraju proizvoditi sve veće količine hrane dok imaju sve manje, a istovremeno igrati ulogu čuvara ruralnih područja. Osjećate li Vi takvu odgovornost za razvoj sektora održive proizvodnje?

Varijabla	Država	Total	Izrazito se slažem	Slažem se	Neutralan sam	Ne slažem se	Izrazito se ne slažem
		N	%	%	%	%	%
Mladi poljoprivrednici u EU imaju brojne izazove. Moraju proizvoditi sve veće količine hrane dok imaju sve manje, a istovremeno igrati ulogu čuvara ruralnih područja. Osjećate li Vi takvu odgovornost za razvoj sektora održive proizvodnje?	Srbija	38	21,1%	15,8%	34,2%	13,2%	15,8%
	Hrvatska	26	46,2%	42,3%	7,7%	3,8%	0,0%
	Total	64	31,3%	26,6%	23,4%	9,4%	9,4%

Vidimo da je u Hrvatskoj veliki broj onih koji se u nekom obliku slažu s osjećajem odgovornosti za održivost poljoprivrede te zajedno čine 57,9% ukupnih ispitanika. U EU istraživanju stavova mladih poljoprivrednika taj broj je još i veći i ide do 89,78 svih

ispitanika. Za Srbiju možemo reći kako je otprilike podjednak broj onih koji također imaju ovakav stav i onih koji su neutralni oko ovog pitanja odnosno nemaju izražen stav slaganja ili neslaganja.

Pitanje broj 16. Možete li izdvojiti razloge za odluku da se bavite proizvodnjom hrane?

Varijabla	Država	Total	Ne	Da
		N	%	%
Obiteljska tradicija	Srbija	38	71,1%	28,9%
	Hrvatska	27	44,4%	55,6%
	Total	65	60,0%	40,0%
Nisam imao druge opcije za zaposlenje	Srbija	38	97,4%	2,6%
	Hrvatska	27	100,0%	0,0%
	Total	65	98,5%	1,5%
Ljubav prema proizvodnji i prirodi	Srbija	38	65,8%	34,2%
	Hrvatska	27	22,2%	77,8%
	Total	65	47,7%	52,3%
Želja da sam svoj gazda	Srbija	38	68,4%	31,6%
	Hrvatska	27	48,1%	51,9%
	Total	65	60,0%	40,0%
Želja za dobrom zaradom	Srbija	38	97,4%	2,6%
	Hrvatska	27	88,9%	11,1%
	Total	65	93,8%	6,2%

Vidimo da je u Srbiji najviše onih koji su započeli s proizvodnjom hrane iz ljubavi prema prirodi i proizvodnji hrane, željom da budu sami svoj gazda te jer im je to obiteljska tradicija. I u Hrvatskoj imamo iste razloge s tim da je obiteljska tradicija zamijenila mjesto s željom da se bude svoj gazda.

Na pitanje da li se vide u ovom poslu i za 5 godina značajna većina mladih poljoprivrednika i u Srbiji (64,9%) i u Hrvatskoj (76%) daju potvrđan odgovor jer uživaju u svom poslu.

Što se tiče površina na kojima proizvode mladi poljoprivrednici iz našeg istraživanja dobili smo podatke prikazane u sljedećoj tablici:

Varijabla	Skupina	N	Min	Max	M	SD	C	Q1	Q3
Površina u ha	Srbija	37	0,03	120,00	10,65	22,181	3,00	1,00	7,00
	Hrvatska	27	0,15	135,00	19,41	34,025	3,00	2,00	19,00

Vidimo velike razlike u površinama od onih koji imaju male rasadnike i staklenike do onih koji proizvode na ogromnim površinama te gospodare šumama. Možemo ipak napomenuti kako preko polovine (55,55%) ispitanika u Hrvatskoj proizvodi hranu na 5 ili manje hektara dok je u Srbiji preko dvije trećine (65,78%) takvih malih proizvođača, a najviše proizvode hranu na voćnjacima i na oranicama. U istraživanju na razini EU-a

imamo potpuno drugačiju sliku gdje čak 56,15% mladih poljoprivrednika proizvodi 100 ili više hektara.

Što se broja zaposlenih tiče imamo ovakvu situaciju:

Skupina	N	Broj zaposlenih	Sezonski radnici ili po potrebi	Volonteri
Srbija	38	102	168	24
Hrvatska	27	51	84	28
Total	65	153	252	52

Vidimo da u Srbiji u prosjeku 2,68 osoba je zaposleno kontinuirano i proizvodi hranu dok je u Hrvatskoj to manje od dvoje zaposlenih (1,77). Velik broj ljudi zapravo radi sve isključivo sami i nemaju nikakvu pomoć. U Hrvatskoj je proizvođača gdje uopće nema stalno zaposlenih ili sve radi uglavnom samo jedna osoba preko polovice dok u Srbiji svaka četvrta farma ima takvu situaciju. Treba reći kako niti u EU što se ovog pitanja tiče situacija nije bolja te 45,94% ispitanika ističe da nemaju niti jednu zaposlenu osobu u proizvodnji hrane što je iznenađenje s obzirom na ogromne površine s kojima gospodare i na kojima proizvode hranu. Ono što posebno upada u oko u Srbiji i Hrvatskoj je izrazito malo korištenje volonterskog rada i pomoći zainteresiranih osoba posebno mladih kako je vani uobičajeno primjerice u okviru WWOOF-inga (Working Weekends On Organic Farms).

Što se tiče otvorenosti za suradnju i sudjelovanja u organizacijama koje imaju slične interese kao i oni, puno više sudjelovanja je u Hrvatskoj nego u Srbiji kako vidimo dolje u tablici s odgovorima na ovo pitanje.

Jeste li član/članica neke od strukovnih i/ili interesnih skupina i udruženja?

Država	N	Da	Ne
Srbija	38	31,6%	68,4%
Hrvatska	27	59,3%	40,7%
Total	65	43,1%	56,9%

Tema koja nas je naravno zanimala u istraživanju je i sklonost odnosno orijentiranost na održive i etične metode proizvodnje hrane te je u Hrvatskoj jako puno naših ispitanika kao mlade osobe već u sustavu ekološke proizvodnje, više nego i u istraživanju na razini EU-a (19,63%).

Varijabla	Država	Total	Klasična	Ekološka
		N	%	%
proizvodnja	Srbija	38	92,1%	7,9%
	Hrvatska	27	40,7%	59,3%
	Total	65	70,8%	29,2%

Na pitanje o mogućim razlozima za prelazak na ekološku proizvodnju hrane, u Srbiji su najviše isticali sljedeće odgovore: želja za proizvodnjom zdrave hrane, veća zarada od prodaje takvih proizvoda i zbog očuvanja zemljišta i lokalnog ekosustava. Kao najpotrebnije ukoliko bi se odlučili za takav iskorak, ispitanici su naveli: osigurano tržište i veće državne poticaje za ekološku proizvodnju, dok je u Hrvatskoj najpotrebnije također sigurno tržište pa zatim niži troškovi certificiranja ekološke proizvodnje te dodatna edukacija o ekološkoj poljoprivredi.

Pored uspoređivanja rezultata s onima iz istraživanja CEJA-DeLaval na mladim poljoprivrednicima u EU odlučili smo se za još dodatan set pitanja za naše ispitanike kako bi njihovi stavovi bili još jasniji, a naši rezultati realniji. Radi se o setu pitanja koja nam dodatno približavaju stavove mladih poljoprivrednika u Srbiji i Hrvatskoj, a bave se njihovim vrijednosnim opredjeljenjima, pogledom na ekonomsko-društveno uređenje i uloge odnosno odgovornost koju u takvom sustavu imaju država i drugi bitni akteri. Testirali smo razlike između Srbije i Hrvatske te pokušali utvrditi postoji li statistički značajna razlika između ispitanika. Također smo onda ovaj set pitanja testirali i u odnosu na situacije ili stavove naših ispitanika u odnosu na način proizvodnje koji prakticiraju (ekološka ili konvencionalna) odnosno razlozima za bavljenje proizvodnjom hrane. Kako bi se provjerila razlika između država u izraženosti pojedinih uvjerenja korišten je t-test za nezavisne uzorke, pri čemu se razlika smatra statistički značajnom ukoliko je p vrijednost manja od 0,05. Ispitanici su odgovarali Likertovoj skali od 1-5 pri čemu je 1 bilo najveće slaganje, a 5 najmanje slaganje. Nudimo u tablici niže pitanja i obrađene rezultate.

Varijabla	Grupa	N	M	SD	t	Df	p
Država i ministarstvo rade dobro za malog poljoprivrednika	Srbija	38	4,0	1,24	2,24	63	0,028
	Hrvatska	27	3,3	1,14			
Smatram da mali poljoprivrednici mogu opstati jedino ako se udruže	Srbija	38	1,9	1,00	-0,50	63	0,620
	Hrvatska	27	2,0	0,81			
Država treba osigurati uslove na tržištu za malog proizvođača hrane	Srbija	38	1,4	0,67	-3,07	39,28	0,004
	Hrvatska	27	2,1	1,12			
Ne bi trebalo proizvoditi hranu koja nije konkurentna na tržištu	Srbija	38	2,3	1,31	-0,72	63	0,474
	Hrvatska	27	2,5	1,19			
Ne postoji kvalitetan program podrške mladim poljoprivrednicima u mojoj državi.	Srbija	38	1,7	1,01	-3,37	63	0,001
	Hrvatska	27	2,6	0,97			
Ako dobijem bolju financijsku priliku za drugi posao, prestati ću s proizvodnjom hrane.	Srbija	38	3,2	1,47	-1,91	63	0,060
	Hrvatska	27	3,9	1,26			
Ljudi plaćaju premalu cijenu za hranu s obzirom koliko vrijedi.	Srbija	38	1,9	1,11	-1,55	63	0,126
	Hrvatska	27	2,4	1,04			
Zadovoljan sam sa radom Savjetodavne službe za poljoprivredu	Srbija	38	3,4	1,37	0,38	63	0,705
	Hrvatska	27	3,3	1,20			

Najviše pomoći za proizvodnju dobijam u okviru svoje obitelji	Srbija	38	1,6	0,76	-0,01	63	0,989
	Hrvatska	27	1,6	0,89			

Vidimo da oko nekih pitanja postoji veliko suglasje, primjerice i u Hrvatskoj i u Srbiji najveći broj ispitanika ističe kako najviše pomoći dobivaju od svoje obitelji. Pitanja gdje smo dobili statističku značajnu razliku su:

- *Država i ministarstvo rade dobro za malog poljoprivrednika* pri čemu je veći broj ispitanika u Srbiji koji se ne slažu s ovom tvrdnjom, a to je kako ćemo kasnije vidjeti i iz kvalitativne analize u skladu s njihovim izrazitim nezadovoljstvom ulogom i politikom države u sektoru proizvodnje hrane, a i šire.

Sljedeće dvije varijable oko kojim smo dobili statističke značajne razlike imaju sličan odnos. I u jednoj i u drugoj ispitanici u obje zemlje su se slagali ili uglavnom slagali s tvrdnjom, ali ponovno u Srbiji imaju značajno veći broj onih koji se slažu s tvrdnjama te izražavaju kritičan stav prema odgovornosti države za malog proizvođača hrane odnosno stvaranju kvalitetnog programa podrške za mlade poljoprivrednike.

- *Država treba osigurati uslove na tržištu za malog proizvođača hrane*

- *Ne postoji kvalitetan program podrške mladim poljoprivrednicima u mojoj državi*

Pogledajmo dobivene rezultate i na drugom setu pitanja.

Varijabla	Grupa	N	M	SD	t	df	p
Država je odgovorna za proizvodnju hrane i opstanak poljoprivrednika	Srbija	38	1,9	1,10	-1,42	48,35	0,163
	Hrvatska	27	2,4	1,36			
Potrošače zanima samo cijena, a ne i kvaliteta proizvoda	Srbija	38	2,4	1,24	-0,50	63	0,619
	Hrvatska	27	2,5	1,12			
Prehrambeni suverenitet treba ući u ustav naše države kao zagantirano pravo	Srbija	38	1,8	0,95	0,54	63	0,593
	Hrvatska	27	1,7	0,61			
Trebao ukinuti poljoprivredne subvencije	Srbija	38	4,6	1,13	2,95	48,57	0,005
	Hrvatska	27	3,6	1,39			
Najbolje bi bilo da imamo nekoliko velikih proizvođača hrane koji proizvode za sve nas.	Srbija	38	4,4	1,22	-1,48	49,71	0,145
	Hrvatska	27	4,7	0,45			
Proizvodnja hrane je strateški važan sektor i država treba garantirati otkup i cijenu domaćih proizvoda.	Srbija	38	1,7	1,07	-2,53	63	0,014
	Hrvatska	27	2,4	1,31			
Ekološka hrana je precijenjena i tu se iskorištava briga ljudi za zdravlje.	Srbija	38	3,1	1,25	-3,37	63	0,001
	Hrvatska	27	4,0	1,02			

Ponovno oko nekih pitanja imamo suglasje primjerice oko ideje da imamo velike proizvođače hrane koji proizvode većinu naše hrane što je globalni trend i sve veći problem kojem posvećujemo dodatno pažnju u Studiji na drugim mjestima.

No, statističke značajne razlike dobivene su u sljedećim varijablama:

- *Treba ukinuti poljoprivredne subvencije* pri čemu je u Srbiji značajno veći dio ispitanika koji se protivi tome
- *Proizvodnja hrane je strateški važan sektor i država treba garantirati otkup i cijenu domaćih proizvoda* pri čemu je u Srbiji značajno više ispitanika koji smatraju da država treba imati ovako presudnu ulogu u garanciji otkupa i cijene za domaće proizvode.
- *Ekološka hrana je precijenjena i tu se iskorištava briga ljudi za zdravlje* pri čemu je u Hrvatskoj značajno više ispitanika koji se ne slažu s ovom tvrdnjom, a to je zasigurno posljedica što smo u Hrvatskoj imali preko polovice mladih poljoprivrednika koji su zapravo ekološki proizvođači te shvaćaju prednosti ekološke proizvodnje i za okoliš i za ljude, a dio njih je vezan za direktne kontakte sa svojim kupcima i kratke lance opskrbe što im omogućava cijene koje su zadovoljavajuće za velik broj ljudi.

Testirali smo i određene varijable po državama pa nas je zanimalo postoje li statistički značajne razlike između ispitanika u Hrvatskoj s obzirom da li proizvode hranu na ekološki način ili konvencionalnim klasičnim metodama.

Dobili smo jedino razlike za sljedeće slučajeve.

Ne postoji kvalitetan program podrške mladim poljoprivrednicima u mojoj državi.	Klasična	11	2,0	0,77	-2,75	25	0,011
	Ekološka	16	2,9	0,93			
Ekološka hrana je precijenjena i tu se iskorištava briga ljudi za zdravlje.	Klasična	11	3,4	1,12	-3,37	25	0,002
	Ekološka	16	4,5	0,63			

Ispitanici koji proizvode hranu na ekološki način imaju kritičniji stav prema postojanju programa podrške za mlade poljoprivrednike te se očekivano ne slažu s tvrdnjom da je ekološka hrana precijenjena.

Što se tiče razlika s obzirom na razloge ulaska u sektor proizvodnje hrane možemo kao zanimljive i značajne za našu Studiju izdvojiti iz Hrvatske dobiveni podatak o statistički značajnoj razlici između onih koji su odabrali ovaj poziv zbog ljubavi prema prirodi i proizvodnji u odnosu na one kojima to nije bio razlog za varijablu o interesima potrošača.

Potrošače zanima samo cijena, a ne i kvaliteta proizvoda	Ne	6	1,8	0,75	-2,22	12,45	0,045
	Da	21	2,7	1,15			

Vidimo kako oni koji su odabrali druge razloge ulaska u posao proizvodnje hrane imaju kritičniji odnos prema potrošačima te smatraju više kako ih zanima samo cijena. Oni koji su u ovom poslu zbog ljubavi prema prirodi i proizvodnji imaju bolji *feedback* od potrošača s kojima više komuniciraju i surađuju.

Kao treći dio analize podataka stavova mladih poljoprivrednika i poljoprivrednica u Srbiji i Hrvatskoj proveli smo i analizu 10 otvorenih pitanja gdje su ispitanici odgovarali svojim riječima o temama koje su bitne za njihov rad i život, temama vezanima za njihove potrebe i očekivanja, sposobnosti i kapacitete.

Nakon što je provedena transkripcija njihovih odgovora, dobiveno smo obradili pomoću metode tematske analize koristeći otvoreno kodiranje u softveru Atlas ti. Rezultate obrade podataka prezentiramo u 48 kodova u Hrvatskoj odnosno 39 u Srbiji, jer pored zajedničkih imamo i drugačije odgovore ispitanika pa samim time i drugačije rezultate kodiranja kao što će uskoro biti prikazano. Dobiveni kodovi su grupiranih u 10 kategorija koje čine 2 teme.

Radi još bolje prezentacije povezanosti različitih kodova i stavova ispitanika na kraju smo proveli i aksijalno kodiranje. Ovaj dio Studije prate i citati odgovora mladih poljoprivrednika kako bi bila jasnija povezanost njihovih izjava i stavova s pripadajućim kodovima te kako bi jasnije prezentirali njihove stavove.

Sve odgovore i kodove smo grupirali u dvije glavne teme koje su bitne za mlade poljoprivrednike u obje zemlje. Prva tema jesu Izazovi i okuplja sve kategorije koje stoje pred našim akterima kao nešto što trebaju riješiti i uspostaviti aktivan odnos. Drugu temu smo nazvali Partnerstvo i tu smo smjestili sve kategorije koje okupljaju moguće aktere ili institucije s kojima bi naši akteri, mladi proizvođači mogli i trebali uspostaviti odnose partnerstva, koji kao što ćemo vidjeti, nekada dolaze do zadovoljavajućih i plodnih odnosa, ali nekada se radi o udaljenim svjetovima koji ne komuniciraju dovoljno i kvalitetno. Biti će jasno kada prestaje izrazito preslikavanje i istovjetnost stavova mladih poljoprivrednika u Srbiji i Hrvatskoj te ćemo ih u tim slučajevima i prezentirati odvojeno. Nudimo sada tablice kodnog stabla za obje zemlje. Prva tablica odnosi se na Hrvatsku, a druga na Srbiju.

PRIKAZ KODNOG STABLA - HRVATSKA

IZAZOVI			PARTNERSTVA		
FINANCIJSKA SITUACIJA	FINANCIJSKA POMOĆ	SIGURNOST	DRŽAVA	POLITIKA	POTROŠAČI
Neposredno tržište	Subvencije	Financije	Zakoni	Ogroman utjecaj	Potpورا
Veliki trud/rad	Kredit	Tržište	Strategija	Korupcija	Izravan kontakt
Potrebno vrijeme	Zemljište	Edukacija	Kredit/investicije	Potpورا velikima	Edukacija
Bez zarade	Otkup	Savjetovanje	Zemljište	Potrebna Strategija	Nema suradnje
		Otkup	Birokracija		
		Zemljište			
OKOLIŠ/KLIMATSKE PROMJENE	OBRAZOVANJE	NESTANAK OPG-ova	Uređeno tržište	ZNANOST/UDRUGE	
		Pristup tržištu	Savjeti/edukacija		
Odgovornost	Zastario	Edukacija		Znanje	
Poštivanje	Više prakse	Komunikacija		Suradnja	
Zagađenje	Loša kvaliteta	Administracija		Nema svrhe	
Ekstremne pojave	Dobri temelji	Nepovoljni kredit		GSR-ovi	
Klima se mijenja		Nedostatak zemljišta			

PRIKAZ KODNOG STABLA – SRBIJA

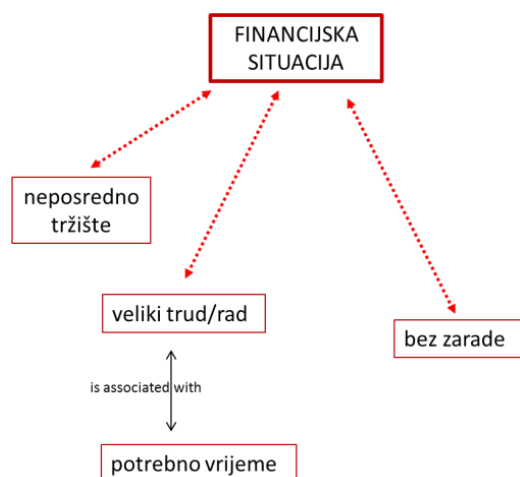
IZAZOVI			PARTNERSTVA		
FINANCIJSKA POMOĆ	SIGURNOST	OKOLIŠ/KLIMATSKE PROMJENE	DRŽAVA	POLITIKA	POTROŠAČI
Subvencije	Financije	Odgovornost	Ništa korisno	Ogroman utjecaj	Međuovisnost
Kredit	Edukacija/Savjetovanje	Poštivanje	Osigurati tržište	Korupcija	Edukacija
Zemljište	Potpورا životu na selu	Zagađenje	Subvencije	Potpورا velikima	Supermarketi
Otkup	Tržište	Ekstremne pojave	Potpورا za život na selu	Potrebna Strategija	Negativan odnos
		Klima se mijenja	Edukacija		
			Otkup		
OBRAZOVANJE	NESTANAK OPG-ova			ZNANOST/UDRUGE	
Zastario	Nedostatna potpora			Znanje	
Više prakse	Ulaganja u život na selu			Suradnja	
Loša kvaliteta	Mala zarada			Nema svrhe	
Dobri temelji	Niska otkupna cijena				
	Podilaženje velikim igračima				

Tema Izazovi obuhvaća šest kategorija: Financijska situacija, Pomoć, Sigurnost, Okoliš/Klimatske promjene, Obrazovanje i Nestanak OPG-a.

Kategorija Financijska situacija koja odgovara na mogućnost življenja od proizvodnje i ostvarivanje zarade, obuhvaća u Hrvatskoj četiri koda: Neposredno tržište, Veliki trud/rad, Potrebno vrijeme i Bez zarade. Ovdje su ispitanici naglašavali kao i na drugim mjestima u upitniku važnost stvaranja kratkih lanaca opskrbe, solidarnih grupa suradnje između njih i građana koje su u svijetu najpoznatije pod nazivom Community Supported Agriculture ili ponekad kao Alternative Food Distribution Sysmtes (AFDS). Dapače, mnogi su isticali kako je stvaranje upravo takvog tržišta temelj njihovog opstanka i mogućnosti življenja od svog rada što nam ponovno pokazuje pozitivne pomake u Hrvatskoj. Sljedeća dva koda Veliki trud/rad i Potrebno vrijeme su vrlo povezani, jer su mnogi ispitanici isticali kako mogu danas dovoljno zaraditi isključivo zato jer su ulagali jako puno rada ili truda u svoju proizvodnju i prodaju. Također su isticali kako je za pravu zaradu od koje se može pristojno živjeti pored rada i upornosti potrebno i vrijeme odnosno kako ništa u ovom sektoru ne dolazi preko noći. Četvrti kod odnosi se na one koji nemaju u ovom trenutku nikakve financijske koristi i ne mogu ostvarivati zaradu od svoje proizvodnje, a u Hrvatskoj je takvih šestoro ispitanika, odnosno malo više od svakog petog ispitanika.

U Srbiji nemamo ovu kategoriju jer je manje od jedne trećine ispitanika istaknulo kako može donekle i solidno živjeti od svog rada te na tako malom uzorku nismo mogli provesti ozbiljno kodiranje.

Slika Kategorija Financijska situacija i pripadajući kodovi (Hrvatska):

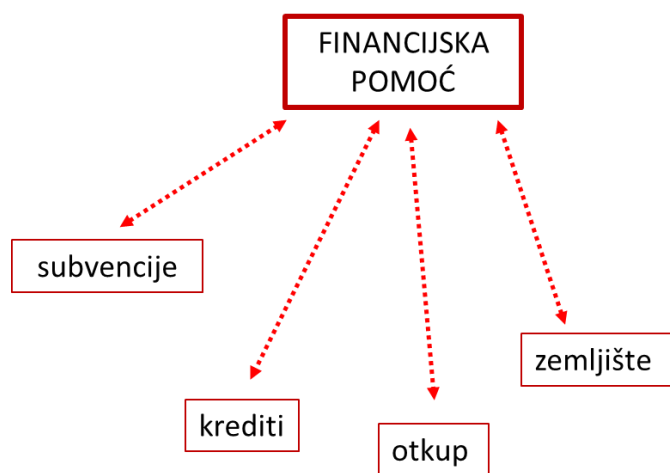
Osoba 1: „Zaradi se dovoljno ukoliko se teži zatvaranju proizvodnog ciklusa i direktnoj prodaji. Problemi su investicije koje su prilično nedostatne početnicima, a nužne da bi OPG bio legalan“.

Osoba 2: „Na samom startu je teško da se može preživjeti, a kamoli za imati za kvalitetan i dostojanstven život. Ali kroz par godina rada, truda i guranja vjerujem da ću moći imati kvalitetan i pristojan život od proizvodnje i prodaje hrane sa mog gospodarstva”.

Osoba 3: „Zarađujemo za život, ali nismo plaćeni onoliko koliko radimo. Postoje dani kad smo zbog posla na polju od jutra do sutra jednostavno ne vidim svoju djecu, a da ne govorim o svemu drugome. To je kruh sa sedam kora”.

Kategorija Pomoć u Hrvatskoj sadrži četiri koda: Subvencije, Zemljište, Krediti, i Otkup. U Srbiji imamo tri ista koda, ali bez kredita. Radi se o kategoriji koja je obuhvatila razne vrste financijske pomoći za koje naši ispitanici i ispitanice smatraju da bi im pomogli u razvoju proizvodnje i opstanku na tržištu. I dok se tri vrste koda (Subvencije, povoljni Krediti posebno za početnike i zagarantirana cijena Otkupa) možda i mogu očekivati pod rubrikom potrebna financijska pomoć, pitanje problema nedostatka i nedostupnosti zemljišta, čak i za mlade proizvođače je zanimljivo za primijetiti i istaknuti. Problem zemljišta i vlasništva nad zemljištem je jedno od ključnih problema današnjeg svijeta i problematizira se sve više kao što je učinjeno i u nedavnom izvještaju Land for Many (Monbiot at all, 2019), a posebno su zanimljivi primjeri iz Europe gdje upravo CSA inicijative i grupe kroz razne organizacijske modele i pravne subjekte pomažu pristup i korištenje poljoprivrednog zemljišta osobama koje žele proizvoditi za njih (Volz et al., 2017). Imamo i pozitivne primjere odozgo što može biti korisno za donosiocje odluka i predstavnike vlasti u regiji – primjerice grad Valencija u Španjolskoj daje besplatno mladim poljoprivrednicima gradsko zemljište za ekološku proizvodnju hrane (IPES-FOOD, 2018).

Slika Kategorija Financijska pomoć i pripadajući kodovi:

Osoba 1: „Za proširenje proizvodnje potrebno nam je dodatno zemljište, za investicije u modernizaciju proizvodnje potrebni su nam povoljni krediti ili mjere ruralnog razvoja sa poštenim uvjetima natječaja“.

Osoba 2: „Državne subvencije od par tisuća kuna su smiješne, tako da bi ih trebalo ukinuti i osigurati da tržište funkcionira na tržišnim principima, što je zapravo i jedna od glavnih uloga Države. Svo državno zemljište treba dati u koncesiju, ili kao bolja opcija prodati zainteresiranim domicilnim poljoprivrednicima uz strogi nadzor davanja u podzakup i obrade istog (govorim o problemima koji su uočljivi u Dolini Neretve)“.

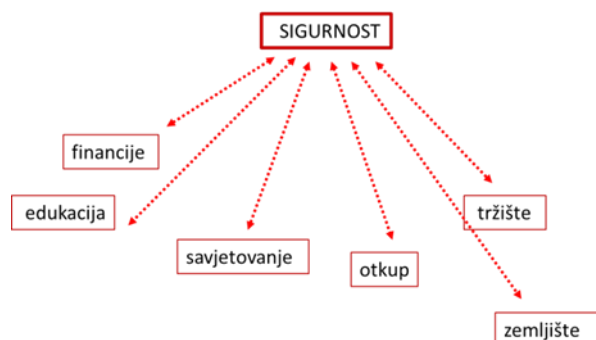
Osoba 3: „Potrebna mi je redovita financijska pomoć u vidu subvencija i osiguran otkupa pogotovo na početku jer ulaganja su velika i puno stvari mi treba odmah i sada. Tek u praksi vidim koliko mi to olakšava proizvodnju“.

Osoba 4: „Potrebno bi bilo dodeliti mladim ljudima koji nemaju zemlje uopšte, a koji hoće ostanu na selu i raditi, barem 20hektara zemlje na 30 godina bez mogućnosti izdavanja u zakup, kredit je ne potreban, a osiguran otkup sa nekom zagarantovanom cenom gde se može nešto zaraditi“.

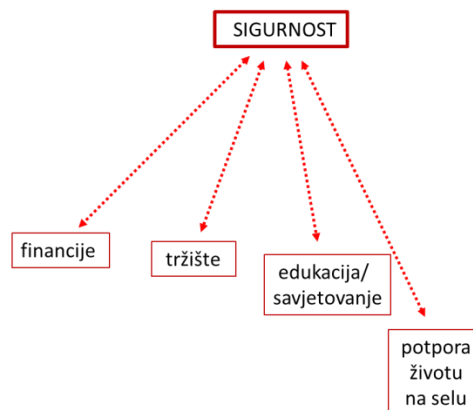
Kategorija Sigurnost obuhvaća sve stavove ispitanika i ispitanica koji odgovaraju na pitanje o potrebnim koracima da mladi poljoprivrednici uopće uđu u sektor proizvodnje hrane. Tu imamo kodove: Financije, Edukacija, Savjetovanje, Otkup, Zemljište i Tržište. Kodiranje za Srbiju je donijelo ponešto drugačije rezultate pa ćemo ovu kategoriju zasebno predstaviti. Tu imamo kodove: Financije, Tržište, Edukacija/Savjetovanje, Potpora životu na selu.

Stavove ispitanika u obje zemlje možemo podijeliti u tri skupine: financijsko-ekonomske, edukativno-savjetodavne i životno-logističke. Prva skupina odnosi se kao i u prethodnoj kategoriji na očekivanja ispitanika da dobiju potporu u obliku povoljnijih kredita, primjerenih subvencija i fer otkupne cijene za njihove proizvode. Ponegdje se ovdje nadoveže i problem utjecaja uvoznčkog lobija koji prodaje jeftinu hranu izvana i tako njima ruši cijene. S obzirom kako ovakvi stavovi ipak nisu bili toliko izraženi nisu zahvaćeni kodiranjem, premda nas to može i začuditi jer je to tema koja je prilično prisutna u javnom prostoru i komunikaciji na temu hrane. Druga skupina odnosi se na potrebu edukacije mladih poljoprivrednika koji tek ulaze na tržište i sektor proizvodnje hrane pri čemu se misli i na stručnu edukativnu praksu za samu proizvodnju, ali se dosta spominje važna uloga Savjetodavnih službi pri županijama te pomoć koja je potrebna što se tiče „papirologije“. Treća skupina odgovora odnosi se na nužnost osiguranja kvalitete života u ruralnim područjima s čim problema imaju obje zemlje. Radi se o potrebi podrške životu na selu koja se u istraživanju u Hrvatskoj manifestirala kroz kod Zemljište premda se ovdje radi o širem shvaćanju ispunjavanja logističkih preuvjeta za odlučiti živjeti u ruralnim područjima i proizvoditi hranu.

Slika kategorija Sigurnost i pripadajući kodovi (Hrvatska)

Slika kategorija Sigurnost i pripadajući kodovi (Srbija)

Pogledajmo neke od zanimljivijih izjava koje smo dobili u istraživanju na pitanje što je potrebno osigurati i učiniti kvalitetnim za ulazak mladih poljoprivrednika u sektor proizvodnje hrane.

Osoba 1: „Praktičnu edukaciju, povoljan kapital i službe koje su tu da ispune potrebe farmera umjesto da su same sebi svrha”.

Osoba 2: „Kvalitetne edukacije u teoriji pogotovo u praksi. Voditi mlade poljoprivrednike da budu sposobni se javljati na natječaje. Kvalitetni start-upovi za mlade mogu uputiti proizvođače na sve trikove i probleme, ali i užitek proizvodnje hrane”.

Osoba 3: „Država bi nekim jednostavnijim procedurama trebala omogućiti dodjelu koncesija na zemljišta, bez namještenih natječaja i slično. Također, po uzoru na Izrael, mogla bi poljoprivrednicima osigurati infrastrukturu na poljoprivrednom zemljištu. Kod njih, ako želite postati poljoprivrednik država vam o svom trošku osigura priključak vode i struje do zemljišta. Na vama je samo da proizvodite”.

Osoba 4: „Pored plasteničke proizvodnje, potrebno je osigurati mladima mogućnost da započnu bavljenje poljoprivredom, dati im 20 hektara zemlje i neki povoljan kredit za mehanizaciju, usloviti ih da sa te površine moraju proizvesti određenu količinu hrane po već formiranoj ceni i ako ima neke zarade mladi neće odlaziti iz države”.

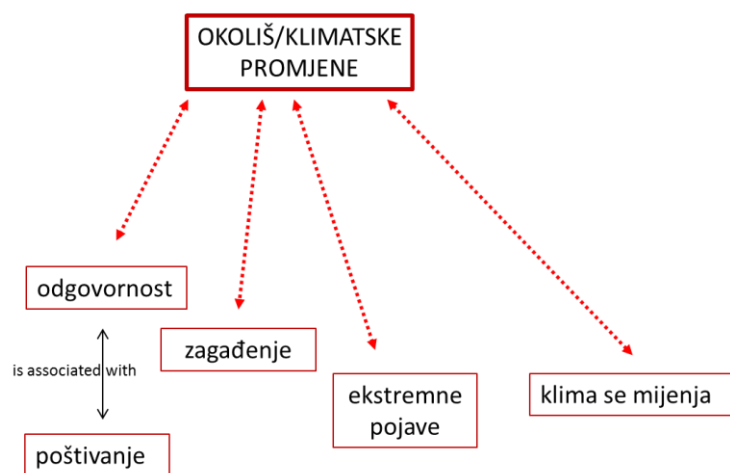
Osoba 5: „Najpotrebnije je za svaku proizvodnju imati dovoljno radne snage, mehanizaciju kako bi brže i jednostavnije obavljali neke poslove u proizvodnji, zatim putnu infrastrukturu kako bi imali bolju povezanost sa tržištom na kome će plasirati svoje proizvode, obučiti mlade poljoprivrednike za rad u proizvodnji. Ali pre svega najbitnija je ljubav i volja prema tom poslu”.

Sljedeća kategorija Okoliš/klimatske promjene sve više postaje glavna tema vezana za proizvodnju hrane, a već smo i ranije u Studiji objasnili neraskidivu vezu između odnosa prema resursima, svijetu oko nas, globalne promjene klime i proizvodnje hrane. I takav odnos može se uočiti i među našim ispitanicima. Gotovo svi su isticali svoju osviještenost

u odnosu prema okolišu i važnost odgovornog odnosa prema resursima, a u Srbiji svega par ispitanika je imalo izdvojeno mišljenje o kontinuiranom mijenjanju klime na našem planetu i samim time ničemu neobičnom što se sada globalno događa, dok u Hrvatskoj imamo samo jedan takav pogled na uzroke i značaj trenutne promjene klime. Posebno su zanimljive bile izjave mladih poljoprivrednika u Srbiji da bi oni i više čuvali resurse i životnu sredinu, ali su „zahtevi za zaštitom i veštačkim prihranama sve veći“ pa moraju. Stavovi naših ispitanika uglavnom se prilično poklapaju o obje zemlje pa prikaz ove kategorije ponovno dajemo zajednički. Izdvojeni kodovi su: Odgovornost, Poštovanje, Zagađenje, Ekstremne pojave, Klima se mijena.

Kodovi Odgovornost i Poštovanje su vrlo blisko povezani i odnose se gotovo istovjetno na odgovornost prema resursima odnosno poštovanje prirode. Velik broj ispitanika je posebno izdvojio zagađen okoliš i što se tiče zraka, i vode i tla kao veliki izazov i problem za njih koji im ograničava proizvodne potencijale i što se tiče kvalitete i kvantitete. Izrazito veliki broj ispitanika nam je davao odgovore koje smo skupili unutar koda Ekstremnih pojava žaleći se na sve veći broj nepredviđenih vremenskih nepogoda poput suša i vrućina, prevelike vlage, kasnih mrazova i slično. Također, velik broj ispitanika se složio s činjenicom da se klima mijenja, iz odgovora se jasno vidi kako to smatraju negativnom pojavom opasnom za njihovo zanimanje i poziv te kako smatraju utjecaj čovjeka presudnim u poticanju ili jačanju klimatskih promjena kao globalnog fenomena.

Slika kategorija Okoliš/Klimatske promjene i pripadajući kodovi

Osoba 1: „Vrlo je bitno očuvanje životne sredine i prirodnih resursa, što se mene lično tiče stalno mi je to na umu i krivo mi je što sam u nekim oblastima prinuđen da delujem suprotno svojim ubeđenjima..“.

Osoba 2: „Što se tiče mojih poseda ja vodim računa o očuvanju svih resursa, ali ne mogu ja da nateram i komšiju da isto primenjuje kad on misli da to ne valja. Posledice klimatskih promena osećam i usklađujem proizvodnju u skladu sa tim. Generalno sada bez navodnjavanja i nema poljoprivrede“.

Osoba 3: „Vidim i osećam sve negativne strane klimatskih promena, počevši od našeg zdravlja pa sve do vremenskih prilika i uticaja na biljke i prinos. Ekološki sam osvešćena i brinem o vodi, zemlji, biljkama i životinjama. A negativnih uticaja vidim na sve strane, počevši od toga koliko je samo otpada oko nas, kakav vazduh udišemo, koje otrove unosimo putem hrane i vode“.

Osoba 4: „Ovo je tema od koje mi odmah zasuze oči. Klimatske promjene vidljive su iz godine u godinu i zaista nismo u mogućnosti zabijati glavu u pijesak. Ovo je globalno najveći problem kojem treba pristupiti vrlo ozbiljno, promjene kreću od nas samih, ali moramo njima učiti i djecu jer na njima svijet ostaje. Samim time što proizvodim ekološku hranu brinem o klimatskim promjenama, recikliram što god mogu i trudim se smanjiti otpad. ZERO WASTE je budućnost kojoj svi trebamo težiti“.

Osoba 5: „Ne vidim smisao ovog pitanja, jer mi osobno ne možemo značajnije utjecati na to, možemo se samo prilagoditi. Rješenja se nalaze izvan sfere poljoprivrede“

Osoba 6: „Stanje u okolišu za našu proizvodnju je vrlo bitna. Mi se prema prirodnim resursima odnosimo s poštovanjem, jer ako oni nisu u ravnoteži, naši proizvodi gube na kvaliteti. Osjećamo negativne utjecaje sa sve manjim brojem prirodnih oprašivača odnosno kukaca koji igraju glavnu ulogu u oprašivanju voćnjaka“.

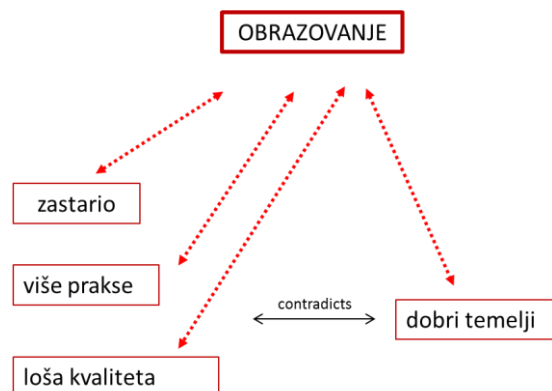
Sljedeća kategorija u temi Izazovi je Obrazovanje i radi se o jednoj od najvažnijih kategorija. S obzirom na naše ispitanike u istraživanju, na njihovu dob i činjenicu da ulaze u rizičan sektor tema potrebe obrazovanja odnosno edukacije ne iznenađuje. Ono što je ipak bitno za skrenuti pažnju kako se tema odnosno kod obrazovanja i važnosti edukacije pojavljuje i u drugim kategorijama kao što smo vidjeli iz prethodnog primjera kod Sigurnosti ili u narednim kategorijama vezanima za odnos s potrošačima ili nestanka OPG-ova. To nam govori dovoljno jasno kako su u obje zemlje mladi poljoprivrednici svjesni važnosti obrazovanja i edukacije, posebno s obzirom da se u obje zemlje ukupno gledajući radi o sektoru kojem nedostaje dovoljno novih i naprednih znanja i obrazovane populacije. Bitno je da stavljaju potrebu za edukacijom u smislu svoje vlastite sigurnosti i održivosti te suradnje s bitnim dionicima na vrlo visoko mjesto u rangi potrebe za finansijskom sigurnosti i održivosti. U današnje doba biti educiran i u koraku s najnovijim

znanjima i održivim alatima znači biti u dobroj poziciji za održivost i na ekonomskom planu.

U kategoriji Obrazovanje imamo četiri koda i pokazujemo ih zajednički za obje zemlje jer nije bilo značajnih razlika: Zastario, Loša kvaliteta, Više prakse i Dobri temelji.

Očekivanja i svijest o važnosti obrazovanja odnosno pridavanje praktičnoj edukaciji uloge opstanka mladih proizvođača u sektoru hrane je u priličnoj disproporciji sa stavovima prema obrazovnom sustavu koji je namijenjen mladima prije ulaska u svijet poljoprivredne proizvodnje. Naši ispitanici su se uglavnom negativno odredili prema obrazovnom sustavu ističući jednostavno da nije dobar bez prevelikog pojašnjenja ili smo im odgovore mogli zabilježiti kroz tri koda vezanih za etikete o nedovoljno modernom i nedovoljno kvalitetnom obrazovnom sustavu koji nudi zastarjela znanja ili najčešće o sustavu koji premalo pažnje i vremena posvećuje praktičnom znanju i radu na terenu. Primjerice u Srbiji je takvih 21 ispitanika što znači preko polovice (55%), dok je u Hrvatskoj onih koji su se po bilo kojoj osnovi odredili negativno prema obrazovnom sustavu još i veći u postocima i tu imamo 16 ispitanika u ovoj skupini (59%). Na drugoj strani su oni koje smo skupili pod kodom Dobri temelji pri čemu treba napomenuti da su mnogi od njih isticali kako bi sve moglo biti i bolje, ali da ima kvalitetnih institucija za naučiti sve potrebno o proizvodnji hrane i da se može dobro obrazovati i steći znanje ako se želi.

Slika Kategorija Obrazovanje i pripadajući kodovi:

Osoba 1: „Smatram da nije toliko loš, ali da bi mogao biti puno bolji i dati mladima istinske prakse i savjeta od početka“.

Osoba 2: „Smatram da obrazovni sustav i institucije imaju jako kvalitetan program obrazovanja za poljoprivrednu proizvodnju“.

Osoba 3: „Posto sam završio Poljoprivredni fakultet i iskusio obrazovni sistem u Srbiji, mogu odgovoriti pozitivno na ovaj odgovor, ali uvek se može napredovati“.

Osoba 4: „Nikako, po Srbiji po poljoprivrednim srednjim stručnim školama idu učenici koji ne mogu ništa drugo da završe pa onda daj sta daš, i sutra ce on kao narod da hrani, sačuvaj bože“.

Kategorija Nestanak OPG-ova pobudila je očekivano najviše zanimanja, pogotovo kada uzmemo u obzir realne podatke o opadanju broja malih proizvođača i OPG-ova u Srbiji i Hrvatskoj premda treba istaknuti kako je ovo problem čitave Europe pa i šire jer je primjerice EU izgubila u 10 godina trećinu svojih malih farmi do 2013. godine (Brent, 2016). Ovdje imamo različitih kodova i u jednoj i u drugoj zemlji te ih ponovno prikazujemo odvojeno.

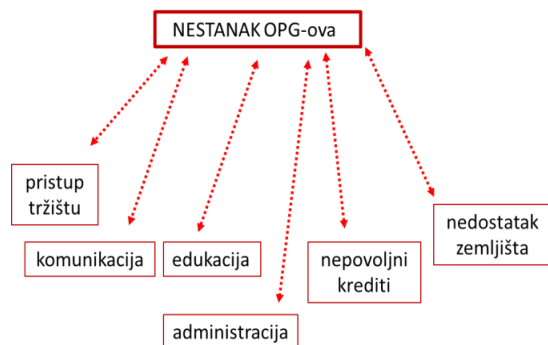
U Srbiji kodovi u ovoj kategoriji su: Nedostatna potpora, Ulaganja u život na selu, Mala zarada, Niska otkupna cijena za proizvode, Podilaženje velikim igračima. Ovdje se najviše izbacivala i očita ogorčenost naših ispitanika jer smo u ovoj kategoriji dobivali najmanje jednoznačnih i kratkih odgovora i svi su imali potrebu odgovoriti pa čak i otići van granica samog pitanja spominjujući najvišu politiku, promjene sistema i duboke analize propasti ruralnih prostora i proizvodnje hrane. Može se reći i kako je ova kategorija obrnuta prikaz kategorije u kojoj smo pitali za oblike pomoći i koracima koje je potrebno osigurati kako bi mladi proizvođači sigurnije ušli u sektor proizvodnje hrane. Ono što su tamo zahtijevali kao nužne pretpostavke da lakše postanu mladi poljoprivrednici, nedostatak tih potreba ili njihova suprotnost (Podilaženje velikih igračima npr.) ovdje je isticana kao glavni razlog nestanka malih OPG-ova.

Premda smo radi lakšeg praćenja ove kompleksne kategorije zemlje odlučili prikazati odvojeno vidimo da su i u Hrvatskoj zabilježeni slični kodovi, ali imamo i neke nove zanimljivosti: Pristup tržištu, Komunikacija, Edukacija, Neodrživi krediti, Administracija, Nedostatak zemljišta. Primjerice u Hrvatskoj je dovoljan broj ispitanika isticao nedovoljnu educiranost kao razlog nemogućnosti mnogih OPG-ova da opstanu na tržištu u Hrvatskoj, kao i pretjerano komplicirane administrativne zahtjeve koje mladi proizvođači trebaju ispuniti i općenito cjelokupni birokratski aparat poljoprivrednih politika. No, ono što je posebno zanimljivo što u Hrvatskoj kao razlog nestanka velikog broja OPG-ova naši mladi poljoprivrednici ističu lošu komunikaciju odnosno prikaz u javnosti i medijima život na selu kao nazadan i neprivlačan. Vrlo jasno ističu svoju potrebu da to nije tako u njihovom slučaju i da se radi o velikoj kulturološkoj i komunikacijski uvjetovanoj prepreci za veći broj mladih proizvođača hrane.

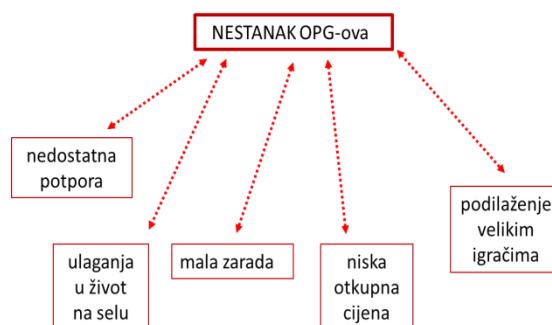

To će se vidjeti i iz nekih citata koje smo izdvojili, ali se zasigurno radi o temi koja zaslužuje veću pažnju nego joj možemo dati u ovoj Studiji.

Slika Kategorija Nestanak OPG-ova i pripadajući kodovi (Hrvatska)

Slika Kategorija Nestanak OPG-ova i pripadajući kodovi (Srbija)

Pogledajmo izdvojene stavove nekih od ispitanika u našem istraživanju vezanih za kategoriju Nestanak OPG-ova.

Osoba 1: „nisam upućen niti sam ispratio da je došlo do pada.. hvala Bogu mi napredujemo iz dana u dan iz godine u godinu.. možda se nalazimo zaista u lošim uslovima ali mi smo se navili i snalazimo se kao znamo i umemo. Uglavnom se ne žalimo ni na šta a tako savetujemo i ostalima pa će sve na bolje da krene”.

Osoba 2: „Veliki broj mladih koji je otišao sa sela i treba država adekvatno da reaguje kako politikom, tako i subvencijama potpomogne opstajanje gazdinstava”.

Osoba 3: „Ljudi nisu spremni da rizikuju na tržištu na kome se ne zna sta ce biti sutra, a kamo li prekosutra, mislim da se svi okreću ka sigurnoj zaradi makar i minimalnoj. Država svake godine izmišlja nove načine da ljude u malim sredinama obezvređi još više, bez obzira sto je poljoprivreda stub jednog društva nacije i regije. A da ne pričam o diskriminaciji ljudi iz ruralnih područja. Sve pišem iz iskustva velika je pompa dignuta oko ruralnog razvoja a nema konkretnih boljitaka. Što više priča o ruralnom razvoju ide gore sve manje ima onih koji žive i rade na poljoprivredi. Rešenje je vrlo lako, ali ja nisam neko ko treba da radi na tome”.

Osoba 4: „Apsolutno. Razloga ima mnogo. Nedostatak interesa i obrazovanja, odvojenost od tržišta, kriva usmjerenost na strane države, ali glavni razlog bi svela na jednu rečenicu: Čovjek treba izabrati da bude farmer umjesto da mu je to nametnuto kao nasljeđe ili jedini izbor”.

Osoba 5: „Mladi vide od roditelja samo krv, znoj i suze i besparicu, a i roditelji ne žele takav život za djecu. Poljoprivrednici su građani trećeg reda”.

Osoba 6: „U današnje vrijeme zanimanje poljoprivrednika nije pretjerano popularno, pogotovo ne kod mladih ljudi. Budući da živimo u svijetu gdje se komuniciraju iskrivljene vrijednosti teško ćete na društvenim mrežama ili općim internet portalima vidjeti priče o

mladim poljoprivrednicima. One koje se komuniciraju najčešće čine platformu za marketinške/bankovne /osiguravajuće i slične pogodnosti te se uspješne priče mladih poljoprivrednika izdvajaju kao iznimke. Stigma tradicionalne poljoprivrede komunicira težak rad na zemlji za minimalnu financijsku dobit a nikada se ne ističu zdravstvene prednosti boravka i rada na svježem zraku, radu sa rukama i zemljom te mirnijim/sporijim tempom".

Sada prelazimo na temu Partnerstva koja u sebi sadrži četiri kategorije: Država, Politika, Potrošači, Znanost/Udruge.

Prva kategorija u ovoj temi Država ima sljedeće kodove u Hrvatskoj: Zakoni i Strategija, Krediti/Investicije, Zemljište, Savjeti/Edukacija, Birokracija, Uređeno tržište. U Srbiji imamo iste kodove, ali i neke drugačije pri čemu je primjetno izrazito veliki broj oni koji smatraju da država, njene agencije i nadležna tijela ništa korisno ne rade te se izražava negativan stav prema njima (svaki treći ispitanik izražava takvo stajalište). Kodovi u Srbiji su: Ništa korisno, Osigurati tržište, Subvencije, Potpora za život na selu, Edukacija, Otkup.

Ono što je uočljivo u obje zemlje je doživljaj države kao iznimno bitne, dapače daje joj se presudna uloga. Iz tih razloga i nema puno onih koji nešto nemaju za poručiti prema ovoj adresi. Dapače, možemo uočiti čak i izrazitu bliskost i povezanost između kodova u ovoj kategoriji i onih koji se tiču potrebnih koraka za sigurnost ulaska mladih poljoprivrednika u sektor proizvodnje hrane odnosno u kategoriji vezanoj za potrebnu pomoć. U Hrvatskoj se primjerice ističe kod Zakoni i blizak kod Strategija jer je za razliku od drugih kategorija priličan broj ispitanika isticao kako nedostaje dobar zakon odnosno strategija razvoja poljoprivrede. Doduše nije jasno što se tu konkretno traži s obzirom da u Hrvatskoj postoji Zakon o poljoprivredi (NN 03/2015), a trenutno je u izradi Strategija razvoja poljoprivrede i ribarstva Republike Hrvatske 2020 koja je otvorena za sudjelovanje i komentare.

Ovu kategoriju će bolje nego i jednu drugu zorno dočarati izjave samih ispitanika:

Osoba 1: *„Kao investitora i jamca. Kao izvor adekvatne edukacije, kao tijelo koje će osigurati mladim poljoprivrednicima lakši početak (inspekcije prvo kao savjetodavne, a ne kažnjavanje), kao izvor točne i pravovremene informacije poljoprivrednicima. Država bi trebala dovoditi inovativne svjetske i domaće poljoprivrednike da prenose znanje i osigurati sredstva za praktično učenje".*

Osoba 2: *„Uloga države i njenih institucija vidim kao institucije koje stvaraju pravila igre i ponašanja ali nemaju baš iskustva u praksi i na terenu. Često su ta pravila besmislena ili te ograničavaju".*

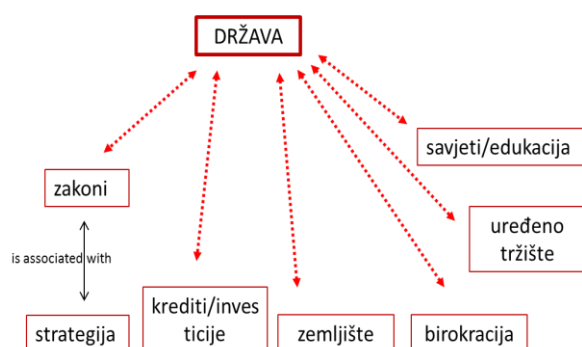
Osoba 3: *„Kada slušamo predstavnike države i nadležnih tijela reklo bi se da su mogućnosti za pomoć poljoprivrednicima beskrajne, međutim stvarnost je potpuno drugačija. Država nažalost ulaže ogromna sredstva u poljoprivredu, ali očito potpuno*

neadekvatno jer je pored svega situacija sve lošija. Ministarstvo je prvo i jedino odgovorno za takvo nesuvislo trošenje novaca. Izravni poticaji su povećani za ekološku p. i prijelazni period. Ako se nakon nekoliko godina vidjelo da su silni novci utrošeni, da su na papiru povećani samo hektari pod eko kontrolom, a da i dalje nema proizvoda na tržištu, to treba biti alarm da se učinkovitost sustava poticaja preispita i izmjeni".

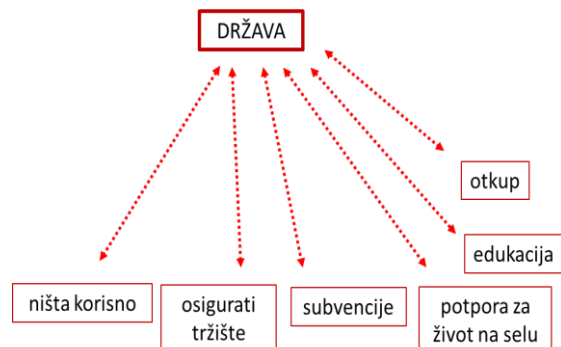
Osoba 4: „U ovom trenutku uništavaju poljoprivredu i dobro im ide".

Osoba 5: „Veoma loša uloga države, jer daju ljudima koji već imaju previše, a mi mladi nemamo mogućnosti krenuti da "rastemo".

Slika Kategorija Država i pripadajući kodovi
(Hrvatska)

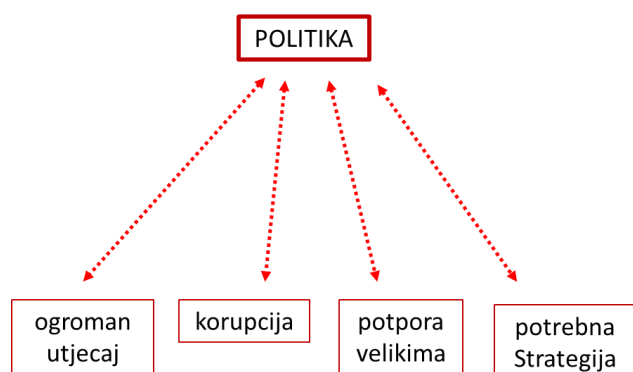

Slika Kategorija Država i pripadajući kodovi
(Srbija)

Kategorija Politika je vrlo bliska prethodnoj i mladi poljoprivrednici i poljoprivrednice koje smo ispitivali uglavnom su isticali kako politika ima prevelik utjecaj na sektor proizvodnje hrane, a odmah zatim također značajna većina da je taj utjecaj negativan. Dapače na politiku se gleda kao na koruptivan faktor u sektoru proizvodnje hrane te kao na onaj koji zloupotrebljava svoju ulogu na tržištu i pogoduje velikima na štetu malih lokalnih proizvođača hrane. Neki smatraju da politika ima utjecaj, ali da on nije do kraja potenciran ili nije dobro usmjeren u provođenje strateških dokumenata. U Hrvatskoj svega 5 osoba je istaknulo da politika nema utjecaj na sektor proizvodnje hrane dok je u Srbiji taj broj i niži te je svega 3 mladih poljoprivrednika istaknulo kako nema utjecaja politike na proizvodnju hrane. Ova kategorija obuhvaća sljedeće kodove: Ogroman utjecaj, Korupcija, Potpora velikima, Potrebna Strategija.

Kategorija Politika i pripadajući kodovi:

Osoba 1: „Da, u smislu da se političkim vezama vrti veliki novac u poljoprivredi. Ne, u smislu da politika zapravo smisleno i konstruktivno radi na tome da poljoprivreda bude osnovna grana u gospodarstvu RH. Politika je mogla donijeti odluke da na nivou države zaštiti domaći proizvod, da mu na lokalnom tržištu da prednost pred jeftinim uvozom, da osigura poticajnim mjerama povezanost otkupa sa preradom, uređen i zagarantiran otkup po cijenama koje će se dogovoriti sa proizvođačem, da ne dozvoljava uvoz dok su naša polja puna proizvoda, da potakne izvoz...”

Osoba 2: „Da, partijski ljudi mnogo lakše dolaze do državnog zemljišta, povoljnih povraćaja i subvencija.

Osoba 3: „Politike je bilo i bice. Apolitična sam ličnost tako da ne znam koliki uticaj politika ima na proizvodnju. Mislim da ima ali vispren čovek može politiku zaobići i napraviti sopstvenu politiku poslovanja u kojoj može politiku koristiti kao lanac vrednosti”.

Osoba 4: „Da, u krivom smjeru. Politika je svakako potrebna, ali ne ovako kako se kod nas radi. Potrebno je usmjeravati proizvodnju u udruživanja, usavršavanja kroz istraživanja i lokalnu potrošnju”.

Sljedeća kategorija tiče se odnosa s potrošačima koji u nekim slučajevima može poprimiti toliko značajnu ulogu kakvu kao što smo vidjeli do sada na našim prostorima i dalje zauzima država. Rast Community Supported Agriculture (CSA) modela u cijelom svijetu postaje sve više jedan od glavnih oslonaca i stupova sigurnosti za male proizvođače i farmere (Perényi et al., 2016). U Hrvatskoj su se ovakvi modeli uvriježili pod nazivima Grupe solidarne razmjene (GSR) ili Solidarne eko grupe (SEG) dok partner na ovom projektu iz Hrvatske razvija svoj vlastiti model Hrana za dobro kroz Zadrugu za dobru ekonomiju. Ujedno je Zadruga i članica mreže Urgenci – svjetskog udruženja ovakvih modela koje danas okuplja preko milijun osoba preko svojih organizacija i grupa članica. Samo u Europi je trenutno aktivno preko 5000 različitih CSA inicijativa (FOE Europe and Urgenci, 2015).

Danas je u Hrvatskoj aktivno 10-ak ovakvih inicijativa, ali ono što je zanimljivo niti jedna na jugu zemlje ako izuzmemo prodaje putem društvenih mreža. No, aktivne inicijative,

grupe i zadruge u Istri, Rijeci, Zagrebu i Osijeku doprinose održivosti i sigurnosti malih pa i mladih poljoprivrednika u Hrvatskoj i izvjesno je kako se tu krije razlog što je dio ispitanika istaknuo svoje pozitivno iskustvo s osviještenim potrošačima kroz ovakve solidarne modele suradnje između građana i proizvođača hrane. To je samo jedan od kodova koji su uvjetovali da i ovu kategoriju prikazujemo odvojeno. Koliko je bitno naglasiti ulogu osviještenih potrošača u stvaranju solidarnih i etičnih modela suradnje podrške lokalnoj poljoprivredi dovoljno govori podatak kako se CSA modeli i grupe u Europi najviše (41%) osnivaju upravo kroz inicijativu potrošača (Urgenci, 2016). Kodovi za Hrvatsku su: Potpora, Izravni kontakt, Edukacija, Nema suradnje. Prva dva koda se nadovezuju na ranije napisano i posljedica su dobrog iskustva mladih poljoprivrednika kroz sustave potpore i međusobnog pomaganja te direktnog kontakta sa svojim kupcima. Može se reći i kako se tako stvaraju funkcionalne i efikasne etičke solidarne prehrambene mreže kratkih lanaca opskrbe. Njihov broj je u pozitivnom smislu iznenađujuće visok te je možda naznaka nekih novih progresivnih pravaca u prehrambenom sektoru.

Dapače, čak i dva kasnija koda, premda ne toliko posljedica pozitivnog iskustva i dobrih modela prakse, ne odišu nekom gorčinom ili ljutnjom. Dio mladih proizvođača je isticao kako potrošače treba educirati o kvalitetnoj lokalnoj hrani i glavninu odgovornosti prebacio na druge aktere, a čak i oni koji su isticali da nemaju suradnju ili da je loša, za to su okrivljavali neinformiranost, slabu financijsku moć prosječne osobe u Hrvatskoj te utjecaj reklamne industrije i masovne proizvodnje jeftine hrane.

U Srbiji imamo sljedeće kodove: Međuovisnost, Edukacija, Premoć supermarketa, Negativan odnos. Stavove koje smo grupirali pod kod Međuovisnost najbliži su postignutom u Hrvatskoj i također pozitivnim možemo ocijeniti da značajan broj mladih poljoprivrednika u Srbiji ocjenjuje odnos prema potrošačima kao blisko povezan i kao onaj koji će zajednički uspjeti ili propasti bez suradnje. Njihov broj premašuje one koji smatraju odnos negativnim i za to okrivljuju potrošače koje nije briga za ništa i koji žele samo što je moguće manju cijenu za prehrambene proizvode. Negdje između su oni koji ističu, kao i u slučaju Hrvatske, potrebu za aktivnom i usmjerenom edukacijom potrošača o prednostima lokalno proizvedene zdrave hrane te oni koji detektiraju kako je danas izazov podržati lokalne i male proizvođače jer supermarketi diktiraju tržište i određuju nisku cijenu za svoje prehrambene proizvode s kojima se nitko ne može natjecati.

Osoba 1: *„Kao ključni faktor. Potrošnja određuje ponudu i sva potrošena kuna na zdravu, ekološku hranu koja regenerira ekosustav je bitna jer traži novu proizvodnju prave hrane“.*

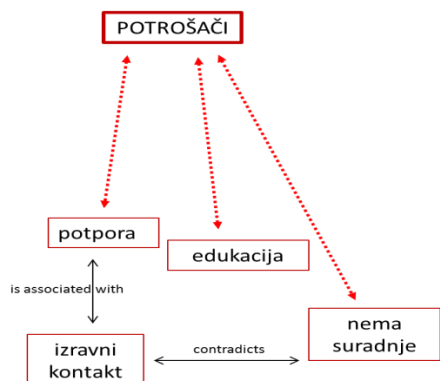
Osoba 2: *„Osviještenost građana jedan je od osnovnih uvjeta koji se trebaju zadovoljiti kako bi se domaća kvalitetna proizvodnja hrane mogla plasirati na tržište. Ekonomska i platežna moć svakako su još jedni od glavnih uvjeta. Građane možemo osvijestiti samo educirajući ih o tome što mi radimo“.*

Osoba 3: „Većini potrošača novčanik igra odabir kupovine određene hrane“.

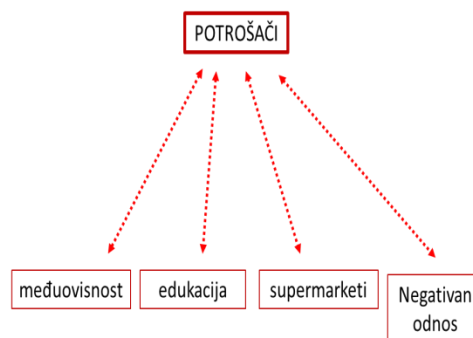
Osoba 4: „Dokle god su građani okrenuti isključivo supermarketima, malim poljoprivrednicima je ugrožena egzistencija“.

Osoba 5: „Narod je glup i neobavešten. Jede se svakakvo smeće a opet je za to kriva država koja uvozi sav taj otpad u naše markete. Ne gledaju etiketu, sadržaj hranljivih materija i poreklo hrane nego samo cenu i da li je prepoznatljiv brend“.

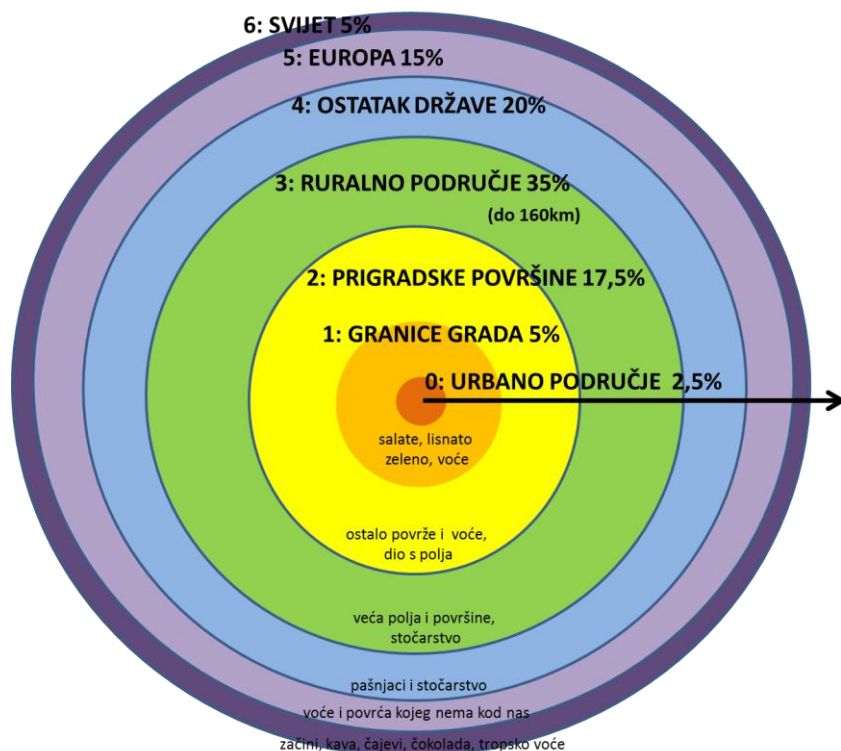
Kategorija Potrošači i pripadajući kodovi
(Hrvatska)

Kategorija Potrošači i pripadajući kodovi
(Srbija)

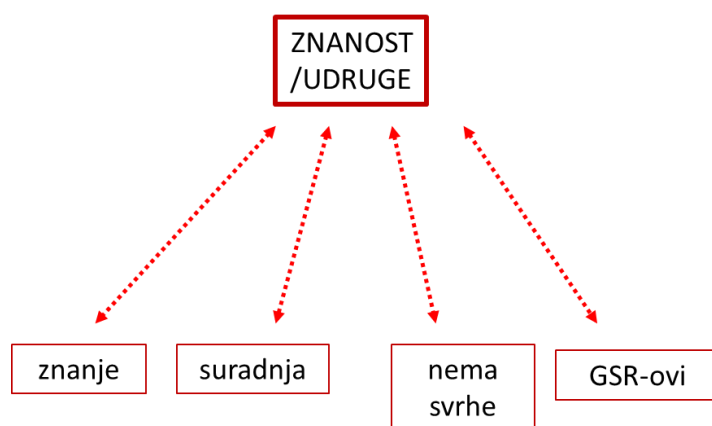
U kontekstu podrške lokalno proizvedenoj hrani i kratkim lancima opskrbe dobro se prisjetiti tzv. koncepta prehrambenih koncentričnih krugova koji se odnosi na geografska područja s kojih dolaze određeni omjeri naše hrane. Prema ovom prikazu koji prati Alternative Food Distribution Systems pristup (Bednarek et al., 2015: 33), lokalnom bi se hranom mogla smatrati ona u radijusu od 160km pri čemu bi ona trebala zauzimati barem 60% od naše ukupne prehrane.

Mnogi ističu i da je za proizvodnju hrane što bliže ili u gradskim područjima posebno važno iskorištavanje napuštenih prostora ili krovova, urbanih vrtova te prigradskih površina koje još nije preuzela građevinsko-cestarska infrastruktura. Posebno će to postati relevantnije s obzirom da danas preko polovine stanovništva, uz trend daljnjeg porasta, živi u gradovima te će održive urbane politike hrane u sinergiji s područjima energije, transporta, vode, zdravlja, otpada i sudjelovanja građana postati ključne za planetarnu održivost u 21. stoljeću (Halliday and Hawkes, 2017) i održanje ekološkog otiska u granicama održivosti i planetarnog biokapaciteta (Rees, 2018). Nije naodmet naglasiti i kako se ove teme indirektno dotiču mnogi od 17 Ciljeva održivog razvoja, a direktno cilj 11. Održivi gradovi i zajednice.

I posljednja kategorija u ovoj temi tiče se odnosa/otvorenosti za suradnju s znanstvenim institucijama i organizacijama civilnog društva. Ovdje smo dobili sljedeće kodove: Znanje, Suradnja, GSR-ovi, Nema svrhe. Slična je situacija u obje zemlje s napomenom da za Srbiju nema koda vezanog za GSR-ove (Grupe solidarne razmjene) koji se u Hrvatskoj spominju kao primjer dobre prakse suradnje u okviru rada inicijativa ili organizacija civilnog društva. I u Hrvatskoj i u Srbiji po pet ispitanika ne vidi nikakvu svrhu u ovoj suradnji. Ostali ocjenjuju pozitivnim što će se širiti znanje jer se iza svake suradnje mogu ostvariti korisni kontakti i poboljšati stanje u poljoprivrednom sektoru.

Kategorija Znanost/Udruge i pripadajući kodovi:

Osoba 1: "Sve se zasniva na znanju. Bez znanja nema održive proizvodnje ni napretka. Možemo mi investirati i desetine hiljada eura ali ako nemamo znanja i strčnosti da vodimo tu proizvodnju isto je kao i da je novac uložen u sportsku prognozu".

Osoba 2: "Svakako da ima koristi. Naučne institucije su jako bitne kako bi osposobile mlade poljoprivrednike za rad u proizvodnji, a radna snaga je uvek dobrodošla kako bi smo za kratko vreme obavili više stvari, s tim da bude adekvatno plaćena za svoj rad i da radi ljudski, a ne da radi samo da otalja sto pre".

Osoba 3: "vidim, jer suradnja svih stručnjaka i proizvođača i isimpatizera dorpinosi zdravijoj prehrani, a onda i životu zajednice".

Osoba 4: *"Naravno, svaka dobra suradnja je ona iz koje se rađa nešto više. Grupa solidarnih razmjena je jedan društveni aspekt koji pomaže poljoprivrednicima koji tek počinju sa svojim radom u povezivanju sa kranjim kupcima".*

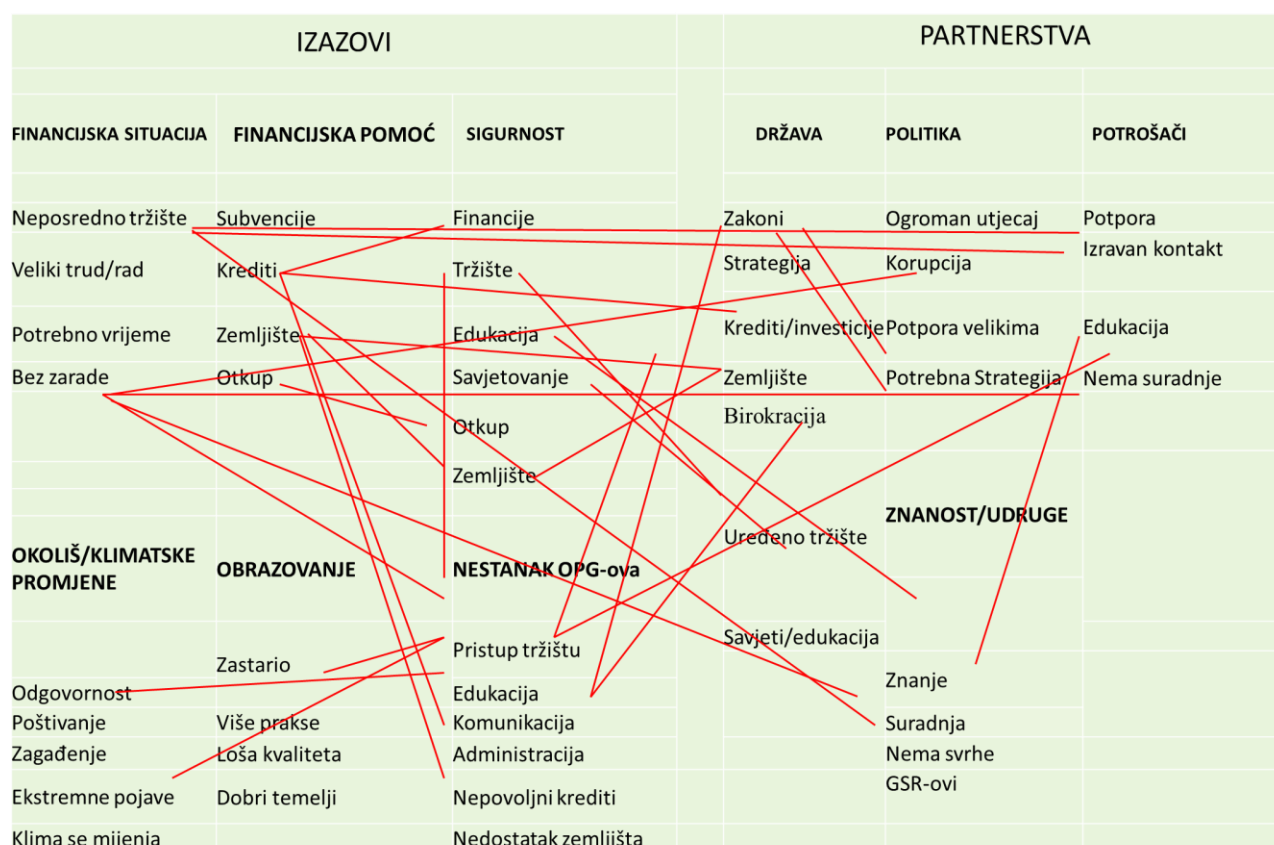
Na kraju, prilažemo i prikaz aksijalnog kodiranja koje smo proveli radi utvrđivanja povezanosti između pojedinih kodova. Premda smo i tokom otvorenog kodiranja davali naznake o povezanosti pojedinih kodova, aksijalno kodiranje diže cijelu analizu na dodatno veću razinu i pronalazi međuodnose koje mi i nismo u stanju uvijek „golim okom“ primijetiti. Ti međuodnosi su važni jer nam predstavljaju ne samo precizniji i pregledniji prikaz stavova mladih poljoprivrednika nego i na koji način oni vide da su brojne izazove s kojima se susreću povezani s ulogama i odgovornostima aktera u društvu koji su bitni za sektor proizvodnje hrane.

Neki od prikazanih međuodnosa moguće se podrazumijevaju - primjerice da je pristup tržištu ocijenjen od naših ispitanika kao jedan od temelja sigurnosti i održivosti, a istovremeno se to smatra i jednim od glavnih odgovornosti i uloga za državu da uredi i osigura pristup malim i lokalnim proizvođačima hrane odnosno suprotno da je nemogućnost pristupa tržištu i monopol velikih igrača kako u proizvodnji tako i u trgovini jedan od glavnih razloga nestanka OPG-ova. Nadalje, zemljište nam se pojavljuje kao iznimno važan kod za nužan oblik financijske pomoći i osjećaja sigurnosti jer mnogim malim i mladim proizvođačima pogotovo na početku je otežan pristup poljoprivrednom zemljištu. Pojavljuje se kao zadatak državi da osigura pristup zemljištu, dodijeli koncesije i zemlju na upravljanje i širenje proizvodnje onima koji žele proizvoditi hranu. No, nerazvijen sustav upravljanja i korištenja zemljišta za proizvodnju hrane pojavljuje se i kao jedan od glavnih uzroka nestanka OPG-ova.

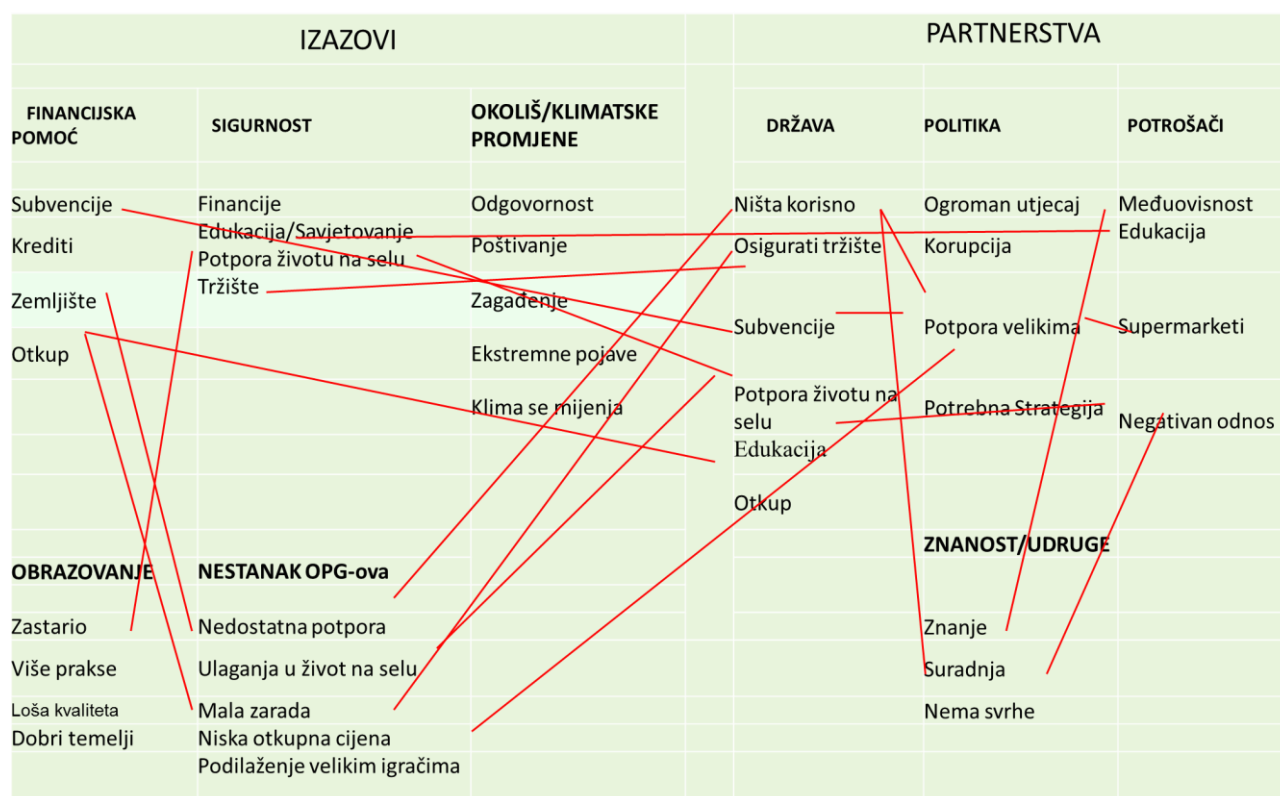
Kroz ovaj postupak možemo uočiti i veze između razvoja solidarnih modela suradnje proizvođača i potrošača kroz osnaživanje neposrednog tržišta te izravan kontakt koji znače veliki plus za dobru financijsku situaciju sve većeg broja (mladih) poljoprivrednika. Takvi solidarni sustavi imaju ulogu bitne potpore koju vrlo često iniciraju i organizacije civilnog društva.

Nadalje edukacija je bila jedna od najspominjanijih aktivnosti nužnih za razvoj mladih poljoprivrednika te se ona zaista raširila po cijelom kodnom stablu i u sadržajnom smislu kao nužan oblik osnaživanja poljoprivrednika u obrazovnom praktičnom smislu, ali i kao alat za osvještavanje i dobivanje znanja i vještina za adaptiranje na klimatske promjene. Edukacija i rad savjetodavnih službi su jedan od temelja sigurnosti i potrebnih koraka za ulazak u sektor proizvodnje hrane te aktivnog odnosa prema potrošačima kako bi ih se dodatno informiralo i približilo im svijet lokalno proizvedene (ekološke) hrane.

Prikaz aksijalnog kodiranja za Hrvatsku

Prikaz aksijalnog kodiranja za Srbiju

3. ZAKLJUČAK

Obično se vrlo često ističe kako su zemlje u ovom dijelu jugoistočne Europe izrazito bogate resursima i kvalitetnim ekosustavima, pogotovo ako ih usporedimo sa situacijom u brojnim zapadnim zemljama. Izvještaj Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti ističe kako vrijednost poljoprivrednog i šumskog dijela zemlje vrijedi 17 milijardi dolara. Sve više ljudi prepoznaje tu vrijednost, a vjerujemo kako su primjeri iz naše Studije i pokazatelj nekih boljih trendova da će sve veći broj ljudi početi koristiti tu vrijednost ekosustava na održiv i općedruštveno koristan način. U tom smislu su naši mladi poljoprivrednici i poljoprivrednice također vrijedan resurs kojeg treba čuvati i snažiti. Projekt Growing Growers ima za cilj upravo to, da ih se očuva, osnaži i jasno u skladu s djelovanjem organizacija civilnog društva promovira i zagovara. Prehrambeni suverenitet i treba takvo zaokruženo djelovanje, pa čak i ovakvi mali projekti mogu pomoći u tom smjeru.

Tome će svakako pripomoći i opće rastući trend interesa za hranu, njeno porijeklo i kvalitetu. U Hrvatskoj sada već postoji nekoliko stabilnih Grupa solidarne razmjene, Solidarnih eko grupa ili solidarnih zadružnih oblika suradnje između osviještenih građana i malih proizvođača hrane. I u Srbiji raste interes za ovakvim naprednim modelima partnerskih odnosa između vrlo često nepovezanih proizvođača i kupaca. Raste broj ljudi koji se pojavljuju na razmjenama lokalnog sjemena i koji shvaćaju važnost i kvalitete sjemena te načina na koji ga se čuva i dijeli, ali i važnosti kvalitete i vitalnosti samog tla kao vrijednog resursa. Raste broj vrtova u školama i gradovima, gdje učenici i građani kreću u proizvodnju hrane, vrlo često više zbog socijalnih i zdravstvenih koristi, zbog potrebe za učenjem i samoostvarenjem. Nova EU Regulatorika o organskoj poljoprivredi koja će vrijediti od 2021. godine u sebi također sadrži pozitivne pomake, iskorake za koje

se do prije nekoliko godina ne bi usudili zamišljati kao bitnim dijelovima službenih dokumenata EU-a.

Sve veći broj znanstvenih studija i istraživanja kao primjerice Agriculture at a Crossroads: The Global Report (IAASTD, 2008) ili recentni Towards a Common Food Policy for the European Union (IPES-FOOD, 2019), pokazuju kako će u

budućnosti zbog nužne potrebe revitalizacije ekosustava isključivo ekološke metode proizvodnje hrane biti u stanju osigurati dovoljne količine kvalitetne hrane prema održivijim životnim stilovima i društvenim uređenjima. Agroekologija kao znanost bliska prehrambenom suverenitetu odgovara na gore spomenute nužnosti jer se „bazira na

diverzifikaciji i revitalizaciji farmi male i srednje veličine, te na preobražaju celokupne poljoprivredne politike i prehrambenih sistema s ciljem ekonomske i ekološke održivosti, kako za poljoprivrednike tako i za potrošače (Petrović, 2018: 33).

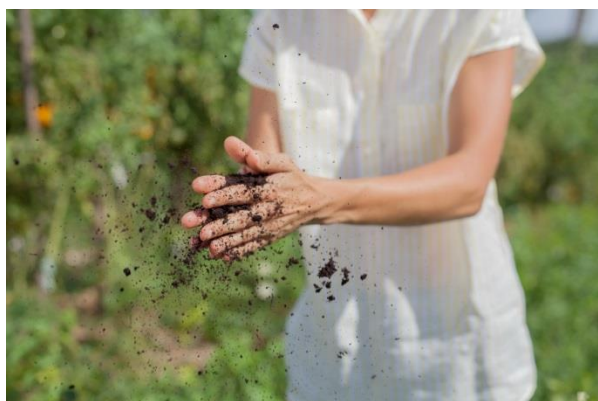
U skladu s tim je i pet preokreta paradigme koje je potrebno ostvariti za održivu politiku hrane, a koje je izradio ranije spomenuti Međunarodni panel stručnjaka o održivosti hrane (IPES-FOOD, 2019: 39):

1. Osigurati pristup zemljištu, vodi i zdravom tlu
2. Izgraditi klimatski-otporne zdrave ekosustave
3. Promovirati dovoljne, zdrave i održive prehrambene navike
4. Izgraditi kratke lance opskrbe koji su pravedniji u društvenom smislu i korisniji za okoliš
5. Stavljanje trgovine na mjesto unutar održivog razvoja, na mjesto služenja održivom razvoju.

Istaknuli smo ranije u Studiji kako je konvencionalna poljoprivreda jedan od najvećih problema današnjeg čovječanstva s obzirom koje sve posljedice ostavlja po okoliš, naše zdravlje i budućnost planeta. Istovremeno s obzirom na utjecaj zagađenja i klimatskih promjena je prva na udaru i time se zatvara nešto poput destruktivni krug gdje se ne zna više točno što je uzrok, a što posljedica. Sve su češće tako zvane „mrtve zone“ na poljoprivrednim površinama i u oceanima gdje je ekosustav toliko iscrpljen da jedino što se može učiniti za njegovo oporavak jest da se mi maknemo. Brojne i učestale klimatske varijabilnosti nepovoljno utječu na količine i kvalitetu proizvedene hrane te stvaraju ozračje nesigurnosti. Isti osjećaj stvari i prejeftina hrana dostupna svima koja umjesto da osnažuje i izgrađuje naše tijelo zapravo ga na dugoročni rok čini slabijim i ranjivijim. No, korištenjem agroekologije i poštivanjem glavnih temelja prehrambenog suvereniteta upravo poljoprivreda može postati glavno sredstvo izlječenja i promjene paradigme kako u načinu proizvodnje tako i u našem zdravlju. Stoga se sve češće opisno koristi naziv „klimatski pametna poljoprivreda“ gdje regenerativnim postupcima i odnosom prema tlu i proizvodnji hrane, poljoprivreda igra važnu ulogu u zaustavljanju rasta emisije stakleničkih plinova (Bišćević i Motik, 2015). U Izvješčaju Specijalnog izvjestitelja Olivera de Schuttera (2010) Generalnoj skupštini UN-a ističe se kako znanje i praksa agroekologije može u deset godina povećati za duplo proizvodnju hrane istovremeno stvarajući sustav koji zaustavlja klimatske promjene i smanjuje siromaštvo u ruralnim područjima. Dapače, može postati i glavna poluga za lokalni ekonomski i održivi razvoj koji počiva na solidarnosti i osiguravanju zdravih prehrambenih životnih stilova kako pokazuju slučajevi korištenja mehanizma javne nabave u pojedinim europskim gradovima kao što su Beč, Kopenhagen i drugi (Barling et al., 2013). Agroekologija može pokrenuti „tranziciju od destruktivne konvencionalne poljoprivrede i prehrambenog sustava prema onoj koja gradi poljoprivrednu otpornost, ponovno izgrađuje ekosustave,

podržava lokalne i pravedne prehrambene modele te osnažuje lokalne zajednice" (IATP, 2019). Ona istovremeno djeluje kao znanstvena disciplina, praktični alat i društveni pokret. Zato ima transformativni potencijal.

Ono što nama još svakako ovdje u regiji nedostaje je bolja povezanost i suradnja, umreženost i zajedničko pomaganje i rad. Kao što je istaknula Tereza Gertnerova kao članica CSA grupe iz Ostrave: „U meni bivanje članicom CSA budi osjećaj pripadanja cjelini" (CooLAND, 2018: 19). Takav osjećaj treba izgraditi i osnažiti i u našoj regiji.

U tom slučaju razbija se i jedan od najvećih mitova u prehrambenom sektoru koji tvrdi kako male farme nemaju što tražiti na tržištu jer navodno nisu konkurentne onima velikima. Brojni primjeri iz europskih zemalja poput Austrije, Italije, Švicarske, skandinavskih zemalja gdje upravo mali proizvođači zauzimaju značajne udjele na tržištu određenih proizvoda razotkrivaju taj mit. No mogu ga razotkrivati upravo zato što surađuju kroz brojne zadruge i *clustere* i što znaju da je cjelina veća od pukog zbroya dijelova, posebno ako dijelovi niti ne komuniciraju skupa. To je bitno i za obje zemlje u kojima se provodio projekt Growing Growers, jer su mala obiteljska gospodarstva prevladavajuća. U Srbiji gotovo polovica poljoprivrednih gospodarstva obrađuje manje od dva hektara zemljišta, upravo ona koja pod teretom ekonomsko-političkih pravila i odluka prva nestaju, a upravo je njihovo postojanje i razvoj temelj života u ruralnim područjima. Uostalom, koliko je na globalnoj razini apsurdan ponižavajući odnos prema malih poljoprivrednicima i proizvođačima hrana kada oni na globalnoj razini osiguravaju 70% ukupno konzumirane i pojedene hrane (ETC Group, 2017; Chancellor, 2019).

Drugi problem kojem možemo svjedočiti u regiji jest polazišna točka prehrambenog suvereniteta koja ističe kako ljudi imaju pravo slobodno odrediti politiku i strukturu svog prehrambenog sustava u skladu sa svojim potrebama i željama, mogućnostima i vizijama. Problem u našoj regiji se ogleda u činjenici da se kod nas nije naviklo donositi odluke slobodno, kao i preuzimati odgovornost za svoj život. Stoga će nam biti potrebno dosta ulaganja u znanje i vještine komuniciranja i osnaživanja svih bitnih aktera u prehrambenom sustavu kako bismo ga mogli učiniti održivijim i pravednijim. Time konačno osvještavamo i kako poljoprivreda s obzirom na svoje utjecaje i povezanost s drugim područjima našeg života i društva, ne može se promatrati izdvojeno, izolirano

kao kakva tehnička stvar. Prilično je teško zamisliti promjenu paradigme u proizvodnji hrane, bez promjena prema više pravednosti i solidarnosti, održivosti i odgovornosti u našim društvima, u ekonomsko-političkom polju moderne civilizacije.

U tu svrhu projekt Growing Growers i provedeno istraživanje pokazuje kako je nužno poduprijeti mlade proizvođače hrane, jer bez njih nema održive budućnosti koja se treba izgrađivati na temeljima prehrambenog suvereniteta.

LITERATURA

Altieri, Miguel and Victor Manuel Toledo (2011) "The Agroecological Revolution in Latin America: Rescuing Nature, Ensuring Food Sovereignty and Empowering Peasants." *Journal of Peasant Studies* 38 (3) (July): 587–612., dostupno na URL: https://www.researchgate.net/publication/233355317_The_Agroecological_Revolution_in_Latin_America_Rescuing_Nature_Ensuring_Food_Sovereignty_and_Empowering_Peasants

Barling et al. (2013) Revaluating Public Sector Food Procurement in Europe - An Action Plan for Sustainability, dostupno na URL: http://www.foodlinkscommunity.net/fileadmin/documents_organicresearch/foodlinks/publications/Foodlinks_report_low.pdf

Bednarek et al. (2015) Training in Alternative Food Distribution Systems (AFDS) Regional logistics, dostupno na URL: <http://www.agronauten.net/wp-content/uploads/2015/07/AFDS-training-final.pdf>

Bišćević, C. i Motik, B. (2015) Briga za tlo, dostupno na URL: <https://www.zmag.hr/publikacije>

Chancellor, C. (2019) More Farmers, Better Food – Why and How to Put Small-Scale Sustainable Producers at the core of the new CAP, dostupno na <https://www.eurovia.org/wp-content/uploads/2019/03/Nyeleni-Europe-More-farmers-better-food.pdf>

de Schutter, O. (2010) Report submitted by the Special Rapporteur on the right to food, dostupno na URL: <https://www2.ohchr.org/english/issues/food/docs/A-HRC-16-49.pdf>

ETC (2017) Who Will Feed Us? – The Industrial Food Chain vs. The Peasant Food Web, dostupno na <https://www.etcgroup.org/>

FAO (2018) The 10 Elements of Agroecology – Guiding the Transition to Sustainable food and Agricultural Systems, dostupno na URL: <http://www.fao.org/3/i9037en/i9037en.pdf>
<http://www.fao.org/>

FOE Europe and Urgenci (2015) Eating from the farm: the social, environmental and economic benefits of local food systems, dostupno na URL: http://www.foeeurope.org/sites/default/files/agriculture/2015/eating_from_the_farm.pdf

Frison, E.A., (2016) From uniformity to diversity: a paradigm shift from industrial agriculture to diversified agroecological systems. International Panel of Experts on Sustainable Food systems, dostupno na http://www.ipes-food.org/_img/upload/files/UniformityToDiversity_ExecSummary.pdf

Galli et al. (2018) A transition towards sustainable food systems in Europe Food policy blue print scoping study, dostupno na URL: https://www.ifoam-eu.org/sites/default/files/food_policy_report_clean19-5-18.pdf

Gundes, D. (2012) Wasted: How America Is Losing Up to 40 Percent of Its Food from Farm to Fork to Land, URL: <http://www.nrdc.org/food/files/wasted-food-ip.pdf>

Halliday, C. and Hawkes, J. (2017) What makes urban food policy happen? Insights from five case studies, dostupno na URL: http://www.ipes-food.org/_img/upload/files/Cities_full.pdf

Hitchman, J. (2019) How Community Supported Agriculture contributes to the realisation of Solidarity Economy in the SDGs, dostupno na URL: http://unsse.org/wp-content/uploads/2019/05/15_Hitchman_How-Community-Supported-Agriculture_En.pdf

HLPE (2019) Agroecological and other innovative approaches for sustainable agriculture and food systems that enhance food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security, Rome, dostupno na URL: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/hlpe/hlpe_documents/HLPE_Briefs-Flyers/HLPE_Report_14-Executive-Summary-A5_WebRes_DEF.pdf

IAASTD (2008) "Agriculture at a Crossroads: The Global Report", dostupno na http://www.unep.org/dewa/agassessment/reports/IAASTD/EN/Agriculture%20at%20a%20Crossroads_Global%20Report%20%28English%29.pdf

IATP (2019) Agroecology: Key to agricultural resilience and ecosystem recovery, dostupno na URL: <https://www.iatp.org/agroecology-key-agricultural-resilience-and-ecosystem-recovery>

IPES-FOOD (2018) Towards a Common Food Policy for the European Union – the Policy Reform and Realignment that is required to Build Sustainable Food systems in Europe, dostupno na URL: <http://www.ipes-food.org/pages/CommonFoodPolicy>

Keller, S. (2019) Connecting the dots: insane trade and climate chaos, dostupno na URL: <https://wellbeingeconomy.org/connecting-the-dots-insane-trade-and-climate-chaos-by-sean-keller-local-futures>

La Via Campesina (LVC). (2010) Sustainable Peasant and Family Farm Agriculture Can Feed the World. Via Campesina Views no. 6, 15 pp. dostupno na URL: <http://viacampesina.org/downloads/pdf/en/paper6-EN-FINAL.pdf>

Monbiot et al. (2019) Land for Many - Changing the way our fundamental asset is used, owned and governed, dostupno na http://labour.org.uk/wp-content/uploads/2019/06/12081_19-Land-for-the-Many.pdf?fbclid=IwAR2KBCxqZDAFSBTKt6CxDP1KCxoX6Ea1JMy-fXkiVPVf1oGbKpny9PIW-CU

Mooney, P. (2017) Too big to feed: Exploring the impacts of mega-mergers, concentration, concentration of power in the agri-food sector, dostupno na URL: http://www.ipes-food.org/_img/upload/files/Concentration_FullReport.pdf

Perényi et al. (2016) Be Part of CSA! – Supporting Booklet for Training on Community Supported Agriculture, dostupno na URL: <http://www.urgenci.net>

Petrović, S. (2019) Prehrambeni suverenitet u kontekstu Srbije - okvir za kritičku analizu sistema proizvodnje hrane, dostupno na URL: <http://amacentar.org/prehrambeni-suverenitet-kontektstu-srbije>

Rees, W.E. (2018) Why place-based food systems? Food security in a chaotic world, dostupno na URL: <https://www.foodsystemsjournal.org/index.php/fsj/article/view/702>

Rocha, C. (2017) Unravelling the Food–Health Nexus: Addressing practices, political economy, and power relations to build healthier food systems. The Global Alliance for the Future of Food and IPES-Food, dostupno na URL: [http://www.ipes-food.org/_img/upload/files/Health_FullReport\(1\).pdf](http://www.ipes-food.org/_img/upload/files/Health_FullReport(1).pdf)

Rosset, P. M. 2011. Food sovereignty and alternative paradigms to confront land grabbing and the food and climate crises. *Development* 54(1):21-30., dostupno na URL: https://www.researchgate.net/publication/227468869_Food_Sovereignty_and_Alternative_Paradigms_to_Confront_Land_Grabbing_and_the_Food_and_Climate_Crises

Steffen et al., (2015) Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet, dostupno na URL: <https://science.sciencemag.org/content/347/6223/1259855>

UNDP (2006) Izvješće o siromaštvu, nezaposlenosti i socijalnoj isključenosti, dostupno na URL: <http://www.undp.hr>

UNEP (2016) Food Systems and Natural Resources. A Report of the Working Group on Food Systems of the International Resource Panel. Westhoek, H, Ingram J., Van Berkum, S., Özay, L., and Hajer M., dostupno na URL: <http://www.resourcepanel.org/file/395/download?token=JqcqyisH>

Urgenci (2016) Overwiev of Community Supported Agriculture in Europe, dostupno na URL: <https://urgenci.net/wp-content/uploads/2016/05/Overview-of-Community-Supported-Agriculture-in-Europe.pdf>

van der Ploeg, J. D. 2010. The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited. *Journal of Peasant Studies* 37(1):1-30, dostupno na URL: <http://dx.doi.org/10.1080/03066150903498721>

Volz, P. et al. (2017) Access to Land - Community Supported Agriculture and stories from Europe, dostupno na URL: https://www.accesstoland.eu/IMG/pdf/a2l_csa_report_june2017.pdf

Wezel, A., S. Bellon, T. Doré, C. Francis, D.Vallod, and C.David. 2009. Agroecology as a science, a movement and a practice. A review. *Agron. Sustain. Dev.* 29:503–515., dostupno na URL: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1927&context=agronomyfacpub>

UPITNIK KAKAV SE KORISTIO U ISTRAŽIVANJU

1. Spol

☐ M

☐ Ž

2. Dob _____

3. Županija/regija kojoj pripadate

4. Molimo Vas upišite koje kategorije korištenja zemljišta se najviše odnose na Vas i Vašu proizvodnju? (moguće više odgovora)

Kategorija	Označiti
Oranice	
Voćnjaci	
Vinogradi	
Maslinici	
Livade i pašnjaci	
Ljekovito bilje	
Povrće	
Ugar	
Šume	
Rasadnici	

5. Molimo Vas navedite veličinu površine na kojoj proizvodite hranu _____

6. Molimo Vas navedite Vašu funkciju na farmi (pr. Glavna osoba, menadžer za specifični dio, jedan od radnika/radnica, član obitelji...)

7. Molimo Vas napišite koliko osoba proizvodi hranu na Vašoj farmi?

- ☐ 1 Stalno zaposleni _____
- ☐ 2 Sezonski radnici ili po potrebi _____
- ☐ 3. Volonteri _____

8. Možete li izdvojiti razloge za odluku da se bavite proizvodnjom hrane.

- ☐ 1 Obiteljska tradicija
- ☐ 2 Nisam imao druge opcije za zaposlenje
- ☐ 3. Ljubav prema proizvodnji i prirodi
- ☐ 4. Želja da sam svoj gazda
- ☐ 5. Želja za dobrom zaradom
- ☐ 6. Nešto drugo _____

9. Vidite li se u ovom poslu i u sljedećih pet godina?

- ☐ 1 Uživam u mom poslu i odgovor je potvrđan
- ☐ 2 Vidim jer nemam druge opcije
- ☐ 3. Kada bi mogao birati odabrao bi neko drugo zanimanje
- ☐ 4. Ako će mi porasti zarada onda da
- ☐ 5. Nadam se da ću u sljedećih pet godina prestati ovo raditi i otići u inozemstvo
- ☐ 6. Nešto drugo _____

10. Jeste li član/članica neke od strukovnih i/ili interesnih skupina i udruženja?

- ☐ 1 Nisam _____
- ☐ 2 Jesam (navesti kojih) _____

11. Molimo Vas navedite što bi Vam najviše bilo potrebno da Vaša farma bude ekonomski stabilnija i održivija. (odabrati najviše tri odgovora)

Kategorija	Označiti
Još zemljišta	
Povoljniji kredit	
Veće potpore/subvencije	
Pravedniju zaradu za izvornog proizvođača	
Jednostavnija birokracija	
Bolja pozicija na tržištu za mlade poljoprivrednike	
Pravednija pravila na globalnoj razini	
Ništa od navedenog	

Nešto drugo: _____

12. Molimo Vas odaberite koje bi Vam bile najkorisnije investicije u Vašu proizvodnju kako bi ona bila više financijski održivija. (odabrati najviše tri odgovora)

Kategorija	Označiti
Da se prebacim na ekološku proizvodnju	
Veće površine	
Dodatnu edukaciju koja mi treba	
Nova mehanizacija	
Korištenje informatičko-komunikacijske tehnologije	
Marketing	
Automatiziranje proizvodnje (korištenje robota)	
Ništa od navedenog	
Upravljanje/management farme i optimizacija proizvodnje	
Certificiranje proizvoda (lokalno-regionalni, kvaliteta...)	
Bolja infrastruktura	
Razvoj proizvoda i pozicioniranje na tržištu	

Nešto drugo: _____

13. Kao mladi proizvođač/ica navedite što bi Vam najviše pomoglo u proizvodnji. (odabrati najviše tri odgovora)

- ☐ 1. Pristup znanstvenim istraživanjima
- ☐ 2. Mjere koje su primjenjive za stvarnu proizvodnju
- ☐ 3. Sukladnost između mjera na lokalnoj, nacionalnoj i EU razini
- ☐ 4. Usluge savjetovanja
- ☐ 5. Edukacija i treninzi
- ☐ 6. Investicije
- ☐ 7. Sudjelovanje u javnoj nabavi
- ☐ 8. Nešto drugo

14. Da li ste zainteresirani za ekološku proizvodnju hrane? Ako da, koji bi bio glavni razlog za to?

- ☐ 1. Veća zarada od prodaje ekoloških proizvoda
- ☐ 2. Proizvodnja zdrave hrane
- ☐ 3. Očuvanje zemljišta i lokalnog ekosustava
- ☐ 4. Pristup specifičnom tržištu u porastu
- ☐ 5. Osobni stavovi i uvjerenja

- 6. Nešto drugo _____

15. Ukoliko bi ste se odlučili na prijelaz sa konvencionalne na ekološke metode proizvodnje, što bi vam bilo najpotrebnije da bi ste ostvarili taj prijelaz? (odabrati najviše tri odgovora)

- 1. Edukacija o ekološkoj proizvodnji
- 2. Veći državni poticaji za ekološku proizvodnju
- 3. Sigurno tržište za prodaju proizvoda
- 4. Pomoć u rješavanju papirologije
- 5. Niži troškovi certificiranja za ekološku proizvodnju
- 6. Dodatna radna snaga
- 7. Nešto drugo _____

16. Navedite koje koristi vidite od ekološke proizvodnje hrane? (odabrati najviše tri odgovora)

- 1. Pristup znanstvenim istraživanjima
- 2. Mjere koje su primjenjive za stvarnu proizvodnju
- 3. Sukladnost između mjera na lokalnoj, nacionalnoj i EU razini
- 4. Usluge savjetovanja
- 5. Edukacija i treninzi
- 6. Investicije
- 7. Sudjelovanje u javnoj nabavi
- 8. Ne vidim nikakvu bitnu korist
- 9. Nešto drugo _____

17. U koje područje mislite da bi bilo najvažnije investirati kako bi život u ruralnim područjima bio bolji? (odabrati najviše tri odgovora)

Kategorija	Označiti
Socijalne usluge	
Edukaciju i treninge	
Brzi širokopojasni Internet	
Usluge provođenja slobodnog vremena	
Bolja transportna povezanost	
Pristup digitalnim tehnologijama	
Bolje društvene veze i mogućnosti	

Nešto drugo _____

18. Mladi poljoprivrednici u EU imaju brojne izazove. Moraju proizvoditi sa sve manjim sredstvima i vrijednostima sve veće količine hrane te istovremeno igrati ulogu čuvara ruralnih područja. Osjećate li Vi takvu odgovornost za razvoj sektora proizvodnje hrane?

- ☐ 1. Izrazito se slažem
- ☐ 2. Slažem se
- ☐ 3. Neutralan sam/Niti se slažem niti se ne slažem
- ☐ 4. Ne slažem se
- ☐ 5. Izrazito se ne slažem

**19. Možete li odgovoriti u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim općenitim tvrdnjama?
Označiti broj koji predstavlja Vaš stav.**

	U potpunosti se slažem	Slažem se	Neutralan/a	Ne slažem se	Nimalo se ne slažem
Država i ministarstvo rade dobro za malog poljoprivrednika	1	2	3	4	5
Smatram da mali poljoprivrednici mogu opstati jedino ako se udruže	1	2	3	4	5
Država treba osigurati uvjete na tržištu za malog proizvođača hrane	1	2	3	4	5
Ne bismo trebali proizvoditi hranu koja nije konkurentna na tržištu	1	2	3	4	5
Ne postoji kvalitetan program potpore mladim poljoprivrednicima u mojoj državi.	1	2	3	4	5
Ako dobijem bolju financijsku priliku za drugi posao, prestat ću s proizvodnjom hrane.	1	2	3	4	5
Ljudi plaćaju premalu cijenu za hranu s obzirom koliko vrijedi.	1	2	3	4	5
Zadovoljan sam s radom Savjetodavne službe za poljoprivredu	1	2	3	4	5

Najviše pomoći za proizvodnju dobivam unutar svoje obitelji	1	2	3	4	5
---	---	---	---	---	---

22. Možete li odgovoriti koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama? Označiti broj koji predstavlja Vaš stav.

	U potpunosti se slažem	Slažem se	Neutralan/a	Ne slažem se	Nimalo se ne slažem
Država je odgovorna za proizvodnju hrane i opstanak poljoprivrednika	1	2	3	4	5
Potrošače zanima samo cijena, a ne i kvaliteta proizvoda	1	2	3	4	5
Prehrambeni suverenitet treba ući u ustav naše države kao zagarantirano pravo.	1	2	3	4	5
Treba ukinuti poljoprivredne subvencije	1	2	3	4	5
Najbolje bi bilo da imamo nekoliko velikih proizvođača hrane koji proizvode za sve nas.	1	2	3	4	5
Proizvodnja hrane je strateški važan sektor i država treba garantirati otkup i cijenu domaćih proizvoda.	1	2	3	4	5
Ekološka hrana je precijenjena i tu se iskorištava briga ljudi za zdravlje.	1	2	3	4	5

Sljedeća pitanja su otvorenog tipa. Ona nam služe kako bismo dobili bolji uvid u Vaše stavove i mišljenje. Molimo vas da slobodno odgovarate bez ograničenja, ovo je Vaš prostor za izraziti se bez da Vam itko nudi unaprijed ponuđene odgovore.

1. Kako vidite svoju financijsku situaciju od proizvodnje i prodaje Vaše hrane. Može li se preživjeti, da li zarađujete dovoljno za kvalitetan i dostojanstven život?

2. Da li Vam je za proizvodnju hrane potrebna financijska pomoć za strane u vidu kredita, investicija, subvencija, povoljne koncesije državnog zemljišta ili osiguranog otkupa proizvoda? Ako da, navedite koje oblike financijske pomoći primete?

3. Na koji način vidite ulogu države i nadležnih tijela u sektoru poljoprivrede?

4. Što smatrate da je najpotrebnije osigurati i učiniti kvalitetnim za ulazak mladih poljoprivrednika u sektor proizvodnje hrane?

5. Kako vidite ulogu potrošača i građana u sektoru hrane?

6. Koliko smatrate da je bitna kvaliteta stanja u okolišu za Vašu proizvodnju? Na koji način se Vi odnosite prema resursima oko sebe. Osjećate li neke negativne ili pozitivne utjecaje, vidite li posljedice klimatskih promjena?

7. Smatrate li kvalitetnim obrazovni sustav i institucije koje pripremaju mlade ljude za poljoprivrednu proizvodnju?

8. Mislite li da politika ima preveliki utjecaj na poljoprivrednu proizvodnju?

9. Vidite li koristi u suradnji sa znanstvenim institucijama ili organizacijama civilnog društva?

10. Možemo svjedočiti padu obiteljskih poljoprivrednih imanja i malih farmi posljednjih nekoliko godina. Što mislite da je glavni razlog tome i što predlažete da se to promijeni?

**IZNIMNO SMO VAM ZAHVALNI NA ULOŽENOM VREMENU I POPUNJAVANJU
ANKETE**